

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 2, p. 165-202, February 2013

SELÇUKLULAR VE KÜRTLER

SELJUKS AND KURDS

Yrd. Doç. Dr. Bekir BİÇER

Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Tarih Bölümü

Abstract

In this study, the issue of the "Seljuks and Kurds" is to be dealt with. The Turks are a nation who comes from Central Asia by origin, while the Kurds are originally from Western /Front Asia. Although the Seljuks and Kurds followed distinct paths while converting to Islam, their dominant and most common characteristic is their keen Islamic faith. At that time the Islamic world was represented by the State of Abbasi. But from XI. century on, Bagdat-centred State of Abbasi had weakened and small states, known as Tevaif'ul-Muluk, had been established in the Islamic geography. The politically and religiously evacuated field by the State of Abbasi had been mostly filled by Shi'i Buveyhogulları. At the same time, in Iran, Azerbaijand, Northern Iraq and Eastern Anatolia, Kurd dynasties emerged. Shi'i Buveyhogulları had become a political power in Iran, and Iraq had taken almost every Kurd dynasty under its sovereignty. The interaction of the Seljuks with the Kurdish populace first began with their settlement in Iran. As Kurd dynasties and governorships in Iran and Azerbaijan were unable to / failed to establish a sound political structure, they were politically dominated by the Buveyhis. Disputes / quarrels over the throne started among members of the dynasty. Opponent Kurd dynasties were in struggle with each other. Initially, when Seljuks and Kurds confronted in Iran, there

occured big clashes between the Kurds and Oguzs. When Muslim Kurds started to get to know the Seljuks, they preferred Seljuks to Buveyhogulları.

The Seljuks took side with some of the Kurdish tribes and allied with them, and strengthened their position by integrating them in their state. Seljuks made the tribes powerful. Then, when the tribes started to make trouble for the Seljuks, they put an end to their power to an end and appointed governors that were descendant of Seljuks were appointed. Under the rule of Sultan Tugrul, dynasties of Hasneveyh, Revadi, Sheddadi and Mervânî were mostly annexed/attached to Seljuks. Under the reign of Sultan Alparslan, Kurds fought on the side of Seljuks against the Byzantine at Malazgirt War. Among the Kurd dynasties, the one which was the most effective founded in Anatolia was the Mervânîs. The Mervânîs, about sixty years before the Seljuks, had conquered the vicinity of Silvan and Diyarbakır and founded the Mervânî Kurd dynasty. Mervânî dynasty was brought to an end in the period of Sultan Melikshah. During the collapse of the Seljuks Empire was being broken to pieces and the establishment of Atabeyliks, too, Muslim Kurds kept their dependence on the State of Seljuklu and were committed to it. The two Muslim nations lived together in the frame of Islamic brotherhood in the same geography. The Turks' and Kurds' dynasty intersected in the same time period. They made and wrote history together.

Key Words: Seljuks, Kurds, Muslim, Front Asya, Dynasty.

Öz

Bu araştırmada “Selçuklular ve Kürtler” konusu ele alınmıştır. Türkler Orta Asya kökenli bir millettir. Kürtler ise Ön Asya asıllı bir halktır. İki halkın İslamlaşma süreçleri farklı olmakla birlikte en belirgin ve ortak özellikleri Müslüman olmalarıdır. İslam dünyasını o dönemde Abbasi Devleti temsil ediyordu. Ancak XI. yüzyıldan itibaren Bağdat merkezli Abbasi devleti zayıflamış ve İslam coğrafyasında Tevai’ül- Mülûk adıyla bilinen küçük devletçikler kurulmuştur. Abbasi Devletinden boşalan siyasi ve dini alanı büyük oranda Şii Büveyhoğulları doldurmuştur. Buna paralel olarak İran, Azerbaycan, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu’da Kürt hanedanlar kurulmuştur. Şii Büveyhoğulları İran ve Irakta büyük bir siyasi güç haline gelmiş ve hemen hemen Kürt hanedanların hepsini egemenliği altına almıştır.

Selçuklular İran’a geldikleri zaman Kürt halkıyla temasa geçmiştir. İran ve Azerbaycan’daki Kürt hanedan ve valiler siyaseten Büveyhilere bağlıydı. Kürt hanedan ve valilikler sağlam bir siyasi yapı kuramamıştı. Hanedan içi taht kavgaları mevcuttu. Rakip Kürt hanedanlar birbiriyle mücadele içindeydi. Selçuklular ve Kürtler İran’da karşı karşıya geldiğinde Oğuzlarla Kürtler arasında önce büyük çatışmalar olmuştur. Müslüman Kürtler Selçukluları tanıyınca Büveyhoğulları yerine Selçukluları tercih etmiştir. Selçuklular, Kürt hanedanlar içindeki taht kavgalarına taraf olarak

rakip kabilelerle ittifaklar kurmuş ve kendine yakın olanları kendine bağlayarak iktidarını güçlendirmiştir. Kürt hanedanlar sorun çıkardığı zaman ise iktidarlarına son verilmiş ve Selçuklu asıllı valiler tayin edilmiştir. Sultan Tuğrul döneminde Hasneveyh, Revadi, Şeddadi ve Mervâni hanedanları büyük oranda Selçuklulara bağlanmıştır. Sultan Alparslan devrinde Kürtler Selçuklularla birlikte Malazgirt te Bizans'a karşı savaşmıştır. Kürt hanedanlar içinde en etkili olan ve Anadolu'da kurulan Mervânilerdir. Mervâniler Selçuklulardan yaklaşık altmış yıl önce Silvan ve Diyarbakır çevresini fethetmiş ve Mervâni Kürt hanedanlığını kurmuştur. Mervâni hanedanlığına Sultan Melikşah zamanında son verilmiştir. Selçuklu devleti parçalandığı ve Atabeyliklerin kurulduğu dönemlerde de Müslüman Kürtler Selçuklu Devlet yönetimine katılmış ve Selçuklu devletlerine bağlı kalmıştır. İki Müslüman halk İslam kardeşliği çerçevesinde aynı coğrafyada iç içe geçmiş ve birlikte yaşamıştır. Kürtler ve Türklerin kaderi aynı zaman diliminde kesişmiş tarihi birlikte yapmış ve yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Kürtler, Müslüman, Ön Asya, Hanedan.

Selçuklular ve Kürtler

Kürtler, Orta Doğu kökenli bir halktır ve Orta Doğu'nun yerli halklarından biridir. Kürtlerin tarihi, coğrafyası, etnik yapısı ve kültürleriyle ilgili bilgiler kısıtlıdır. Kürtlere ait bilgilerin bir kısmının doğruluğu ise tartışmalıdır. 16. yüzyılda Şeref Han, Şerefnâme'nin girişinde Kürtler hakkında "Kürtlerin aslı ve çok olan toplulukları konusunda çeşitli sözler ve birbiriyle çelişen çeşitli rivayetler vardır."¹ demiştir.

Kürtlerin etnik yapısı, yaşadıkları coğrafya, sosyal yapıları ve kültürleri hakkında en çok ve en doğru bilgiler "İslam coğrafyacılarının ve İslam tarihçilerinin"² eserlerinde bulunmaktadır. İslam coğrafyacılarından Kürtler hakkında eserlerinde bilgi bulduran ve rivayetlerde bulunan meşhur coğrafyacılar şunlardır: "Abdullah b. Hurdazbih, Vâzih el- Yakûbî, Ömer İbn Rusteh, İbni Fakih el- Hemedâni, Hüseyin el- Mesûdî, el- İstahri el- Fârisî, Ali İbn Havkal, Ahmed el- Mukaddesi, Muhammed el- Bekri, İdris el- İdrisi, Yakut el- Hamavî, Zekeriya Kazvinî ve İbni Sa'd el- Mağribî'dir."

Yukarıda adı geçen coğrafyacıların eserlerinden elde edilen bilgilere göre Kürtlerin yoğun olarak buldukları şehirler arasında -ki çoğu şehirlerin kırsal

¹ Şeref Han, Şerefnâme, (Çev. M. Emin Bozarıslan), İstanbul 2006, s. 18.

² Bekir Biçer, İslâm Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. ve 12. yüzyıl arası), The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 6, p. 51-80, December 2012 ve İslâm Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler Hakkındaki Rivayetler (9. yüzyıl - 13. yüzyıl) adıyla iki ayrı çalışma yapılmıştır. Bu araştırma öncekilerin devamı ve tamamlayıcısıdır.

alanıdır- Musul, Ninova, Vasıt çevresi, Erbil, Hakkâri, Akru (Akra), Şehrızor, Hulvan, Kuhistan, Huzistan, Loristan, Uşne, Balus, Hadran, Endehuz, Ehvaz, Beyda, Dasin, Siser, Hemedan, İsfehan, İstahr, Sühreverd, Erdeşir, Fars - özellikle Ahsa çevresi-, Şiraz, Karmasin, Horasan, Er-recan Baylakan, Belescan, Sabur, Musul ve Cudi Dağı arası, Fehman, Feridin ve Merc kasabaları sayılabilir. Kürtler, İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren İslâm coğrafyacılarının adlandırmalarına göre Cibâl, Fars ve Ermeniye bölgelerinde yoğun olarak yaşamıştır. Bu bölgeler bugün Kuzey Irak, İran'ın doğusu ve Güney Azerbaycan olarak bilinmektedir.

İslâm tarihi kitaplarında Kürtler hakkında bilgi bulunduran yazarlar ve eserleri ise şunlardır: “Taberî Tarihi, Belâzuri, Fütûh ül- Büldan ve Ensâb ve'l- Eşraf, Ebu Hanife Dineveri, Ahbâr et- Tıval, İmam Zehebî, Tarih'il- İslâm, Câhız, Kitab' et- Tâc fi Ahlak el- Mülûk, İbn-i Miskeveyh, Tecârib'el- Ümem, İbnü'l- Ezrak, Tarihi Âmed ve Meyyafarikin, İbnü'l- Esir, el- Kâmil, fit-Tarih, Hâfız İsfehânî, Ahbâr-ı İsfehan, Mutahhar Tahir el- Makdîsî, el- Bed-i ve't Tarih, İbn-i Kesir, el- Bidâye ven- Nihâye, Kemâleddin İbn-i Adim, Buğye et-Taleb fi Tarihi Haleb ve İbn-i Haldun'un Tarihi İbni Haldun'udur.” İslam tarihi kitaplarından elde edilen bilgilere göre Kürtler'in Müslümanlarla ilişkileri şu şekilde gerçekleşmiştir:

İslâm'ın doğduğu dönemde Kürtler Sâsâni İmparatorluğunun egemenliği altındadır. Musul çevresindeki Kürtler ise Bizans İmparatorluğuna bağlıdır. Müslümanlar ve Kürtler ilk defa Hz. Ömer zamanında 640 yılında Hulvan ve Tikrit'in fethi esnasında karşılaşmıştır. Sa'd b. Ebi Vakkas, Huzeyfe b. Yemânî'yi Kürtlerle savaşmak için görevlendirmiştir. 640 yılında Zevezan Kürt emiri Müslümanlara haraç vermiştir. Musul ve Şehrızor'un fethiyle Irak ve İran çevresindeki Kürtler Müslümanların siyasi hâkimiyeti altına girmiştir. Utbe b. Ferkad, Şehrızor, es-Samağan ve Dârâbâz'ı fethetmiştir. Sonra Ahvaz, Beyruz ve Menâzir fethedilmiştir. 645 yılında Ebu Mûsa el- Eş'ari İsfehan ve çevresini fethetmiştir. Aynı yıl Sâriye b. Zunem, Fesâ ve Dârebecerd'e hâkim olmuştur. Azerbaycan'da ise Merzuban Müslümanlara yenilmiş ve Müslümanlar antlaşma yoluyla Azerbaycan ve çevresinin sahibi olmuştur. Hz. Osman döneminde fetihlere devam edilmiş, Kürtlerin direnişi kırılmış ve Azerbaycan'ın fethi tamamlanmıştır.

İslam coğrafyacı ve tarihçilerinin kitaplarından elde edilen bilgilere göre Kürtler tarihsel olarak Kuzey Irak, İran'ın doğusu ve Azerbaycan'da yaşamıştır. Kürtler Anadolu'ya ise 10. yüzyıldan itibaren Mervânilerle birlikte gelmeye başlamıştır. İslam fetihleri karşısında Kürtler ya Sâsâni İmparatorluğu ordusunda ya da bağımsız kabileler şeklinde Müslümanlara karşı savaşmıştır. İslam fetih politikası gereği Kürtler öncelikle İslâmî davete muhatap olmuş ve az bir kısmı Müslüman olmuştur. Müslüman olmayanlar ise cizye teklifini kabul etmiş; can güvenliği ve inanç serbestliği karşılığında Müslümanların hâkimiyetini kabul ederek zimmi statüsü kazanmıştır. Kürtlerin büyük bir kısmı ise savaş seçeneğini tercih etmiş ve Müslümanlarla savaşmıştır. Ancak Farslarla birlikte Müslümanlara karşı yürüttükleri

savaşları kaybetmiş ve Sâsânî İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Müslümanların otoritesini kabul etmişlerdir.

Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde Kürtlere yönelik fetih ve davet hareketi devam etmiştir. Bu dönemde Kürtlerin yaşadığı Güney Mezopotamya, Cibal ve Ermeniyeye bölgesinin tamamı İslam hâkimiyeti altına girmiş ve Kürtlerin önemli bir kısmı Müslüman olmuştur. Müslüman Kürtler Hz. Ali devrinden itibaren İslam toplumları içinde dikkati çekmeye başlamıştır. Müslüman Kürt aşiretler Emeviler döneminden itibaren iktidar için sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Emevilerin valisi Haccac b. Yusuf, aşiretleri egemenliği altına almak için bazı Kürt aşiretlere karşı şiddetli bir mücadeleye girmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Kürtlerin çoğu Ehl-i Sünnet olarak bilinen çizgide buluşmuş, çok az bir kısmı ise Harici ve Şii olmuştur. Kürtlerin az bir kısmı ise irtidat etmiştir. Kürtlerin çoğu göçebe olduğu ve hayvancılıkla geçindiği için şehirlerden uzak kırsal bölgelerde yaşamıştır. Bu nedenle Kürtlerin çoğu kitabi İslâm'la tanışmamış eski kültür ve geleneklerini uzun süre korumuştur. Bunun sonucu olarak da Kürtler diğer İslam toplumları arasında (Arap ve Fars) asimile olmamıştır. Kürt aşiretler eski geleneksel yapılarını korumuş hatta İslam, aşiret şeyhlerinin otoritesini pekiştirmiştir. Aşiretlerin güçlenmesi nedeniyle İslam devletleri ya siyasal endişeye sürüklenmiş ya da Müslüman Kürtlerin askeri potansiyelinden yararlanma yolunu seçmiştir. Abbasiler döneminde Müslüman Kürtler İslam ordusunun önemli bir asker kaynağı haline gelmiştir.

X. yüzyıldan itibaren Abbasi Devleti'nde merkezi otorite zayıflamış ve taht kavgaları hızlanmıştır. Bunun yanında İslam coğrafyasında Tevâif'ü Mülük adı verilen yarı bağımsız beylikler ve devletler kurulmuştur. Bunun sonucu olarak Abbasi halifeliği dini ve siyasi yönden büyük bir güç kaybetmiştir. Mısır'da Şii Fatimiler, İran'da Şii Büveyhoğulları gibi devletler Abbasi hilafetine muhalif ve imamet esasına göre kurulmuş devletlerdir.

Bu dönemde Kürtler de özerk hanedanlar kurmuştur. "Selçuklular, XI. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan, Kürdistan, Erran, ve Doğu Anadolu'ya geldiklerinde buralarda hakimiyet süren Revâdi, Şeddadi, Mervâni ve Annazoğulları gibi Kürt hanedanları mevcuttu."³

Kürdistan ve Luristan'ın dağlık bölgeleri ile Fars'ın batı eyaletleri Kürt aşiretlerinin hâkimiyetindeydi. Hulvan ve Kirmanşah da Kürt reislerine tâbi idi. Diyarbakır, Silvan, Nusaybin, Ahlat ve Malazgirt'te Mervâni hanedanı hüküm sürüyordu.⁴ Kürt aşiret ve hanedanların çoğu kuruluşundan itibaren Şii Büveyhoğullarının hakimiyetini kabul etmişti.

³ Faruk Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1992, s. 2.

⁴ Sergey Grigoreviç Ağacanov, Selçuklular, (Çev. E.N. Necef- A. R. Annaberdiyev), İstanbul 2006, s. 110.

İslam tarihçileri Kürtlerin yaşadıkları coğrafya için “Bilâd’ül- Ekrad, Memâlik’ül- Ekrad veya Menâtik’ül- Ekrad” isimlerini kullanmıştır. Kürdistan isminin ilk defa Selçuklular devrinde kullanıldığı iddia edilmiş ve kaynak olarak Hamdullah Müstevfi’nin eserleri gösterilmiştir. Yazar iki önemli eserinde Kürdistan konusuna temas etmiştir. “Tarihi Güzide” adlı eserinde “Fars kralı Tohmares döneminde putperestliğin yayıldığı coğrafyayı anlatırken kralın ülkeyi yedi eyalete ayırdığını söylemiştir. Bu eyaletler, Amul, İsfehan, Kuhendiz, Taberistan, Bâbil, Kürdabad (yani Kürdistan) ve Irak-ı Arap’tır.”⁵ Görüldüğü gibi Kürdabad ismi Selçuklulardan çok önce Sâsâniler devrinde bir eyalet adı olarak kullanılmıştır.

Hamdullah Müstevfi, “Nüzhet’ül- Kulûb” adlı eserinde konuya daha ayrıntılı olarak yer vermiştir. Yazar İslam coğrafyasını tanıttığı eserinde Irak’ı Arap bölgesini anlatırken “Fars Körfezi çevresinde Huzistan bölgesi sonra Kürdistan ve en son da Diyarbakır var” demiştir. Fars Irak’ını anlatırken Kürdistan ismi tekrar geçmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan sınırlarını gösterirken ikisi de Kürdistan’a sınır demiştir. Salmas şehrini tanıtırken “şehrin suları Kürdistan tepelerinden gelir” demiştir. Hamdullah Müstevfi, kitabın onuncu bölümünde Kürdistan topraklarını tanıtmıştır. “Kürdistan toprakları on altı şehri (bölgeyi) kapsar. Kürdistan, Fars Irak-ı, Huzistan, Azerbaycan ve Diyarbakır tarafından çevrilmiştir. Süleyman Şah Abuh zamanında bölgenin gelirleri yaklaşık 2 000 0000 dinardı. Kürdistan; Alani, Alistar, Bahar, Huftiyan, Derbend-i Tac Hatun, Derbend-i Zengi, Dezbil, Dinaver, Sultanâbâd, Cemcemal, Şehrizar, Kirmanşah, Kırind ve Hüsha ve Kangever’dir.”⁶

Yukarıdaki bilgiler Faruk Sümer tarafından da teyit edilmiştir. “Kürdistan denilen yer genişçe bir bölgedir. Bu bölge Dinever, Kirman-şah, Hulvan, ve Şehrizar şehirlerini içine almıştır.”⁷ Ancak şurası kesin olarak bilinmelidir ki: “Kürtlerin tarihsel yurdu olarak bilinen Kürdistan hiçbir zaman kesin coğrafi koordinatlara sahip olamamıştır. Savaşlar, istilalar, göçler Kürdistan’ın sınırlarında defalarca değişikliklere yol açmıştır. Kürdistan adı her zaman Kürt bölgesinin tümü için değil sadece onun ayrı kesimleri için kullanılmıştır.”⁸

Selçuklular ve Kürtler konusuna geçmeden önce kısaca Abbasiler devrinde kurulan Kürt hanedanları hakkında bilgi vermemiz gerekir. Bazı araştırmacılar tarafından çok sayıda Kürt hanedanı veya devleti kurulduğu iddia edilmiştir. Halbuki hanedan olarak adlandırılanların çoğu yalnızca Büveyhi veya Abbasilere bağlı valiydi veya egemen olunan bölge halkı Kürt değildi. Devlet olarak tanımlananlar ise siyasi olarak devlet tanımına giremeyecek düzeyde bir kabile

⁵ Hamdullah Müstevfi, Tarihi Güzide, (Tahkik Abdülhüseyn Nevai) Tahran 1381, s. 80

⁶ Hamdullah Müstevfi, Nüzhet’ül- Kulûb, (Çev. G. Le Strange) Leyden, 1919, s. 34, 54, 78, 87, 100, 102,105, 107. İlk defa Kürdistan ismini kullanan ve İslam coğrafyasındaki hemen bütün şehir, halk ve dinleri tanıtan yazar Kürt isminden sadece iki yerde söz etmiştir. Nihavent çevresini tanıtırken göçebe Kürtlerden söz etmiştir. Bak. s. 93. Salmas şehri tanıtırken Kürtlerin komşularıyla ilişkilerinden söz etmiştir. Bak. s. 103. Emir Vahsudan İbn Muhammed İbn Revadi el-Ezdi’yi tanıtmış ama Kürt olduğunu bile söylememiştir. Bak. s. 95.

⁷ Faruk Sümer, Oğuzlar, İstanbul 1992, s. 249, 261, 264.

⁸ M. S. Lazerev - Ş. X. Mihoyan, Kürdistan Tarihi, (Çev. İ. Kale), İstanbul 2010, s. 30, 31.

organizasyonu veya aşiret yapısına dayalı beylik özelliği taşıyordu. Devlet tanımı içine sadece Mervâniler girebilir. Bazı Kürt devletleri ve hanedanları ise şunlardır:

Mervâniler:

Mervânî hanedanının kurucusu Baz'dır. "Bâz'ın asıl adı Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Dostik olup Hamidiye Kürtlerindedir. Künyesi Ebu Şüca'dır. Başlangıçta çobanlık yapmıştır. Halk çevresinde toplanmaya başlayınca yol kesmiş ve topladıklarını halka dağıtmıştır. Sonra seferler düzenlemeye başlamış, Ermeniyye'ye girmiş ve Erciş şehrini zapt etmiştir. Sonra Diyarbakır'e hareket etmiştir. Bâz başlangıçta Diyarbakır sınırlarında yoğun bir cihat ile meşgul olmuş ve Amid'i almıştır. Adududdevle'nin ölümünden sonra Diyarbakır'e ait pek çok yeri ve Meyyafarikin'i (Silvan) ele geçirmiştir. Bazı adamları Nuseybin'e kadar gelmiş ve şehri istila etmiştir. 984 yılında Bâz el- Kürdi'nin gücü kudreti iyice artmıştır.

Hakkâri bölgesindeki Kürtler, Musul'a saldırıp şehri yağma edince Bâz b. Dostik, askerleriyle Musul'a yönelmiş ve saldırganlara saldırmış; çoğunu kılıçtan geçirmiş ve mallarını yağmalamıştır. Bunun üzerine Musul halkının gönlünde Baz'a karşı büyük bir sevgi doğmuştur."⁹ Bâz sonra Musul'u istila etmiş ve Bağdat'ı bile işgal etmeyi düşünmüştür.

"Samsüddeve ve veziri İbn Su'dan Musul'da Bâz üzerine yürümüştür. Savaşta Bâz ve adamları yenilmiş ve Bâz savaşta 991 yılında öldürülmüştür. Bâz'ın cesedi hükümet konağına asılmıştır."¹⁰ Baz öldürülünce kız kardeşinin oğlu Ebu Ali b. Mervan dayısının hanımıyla evlenerek yerine geçmiş ve yönetimi ele geçirmiştir. İbn-i Adim, Baz'ın yerine geçen Mervan için: "Babası Mervan olan Ahmed Ebu Nasr Devle el- Kürdi, Baz'ın yiğenidir ve Humeydi (Hamidiye) Kürtlerindedir. Meyyafarikin melikidir."¹¹ demiştir.

Ebu Ali döneminde Mervâniler, Ahlat,¹² Malazgirt, Erciş ve Berger'i Rumlardan almıştır. Rumlar Mervâniler karşısında yenilmiştir. Bizans İmparatoru ile mücadele ederek Urfa'ya hâkim olmaya çalışmıştır. Ebu Ali'nin başkentteki valisi Mem idi. Mem, ülkeyi istikrara kavuşturmuştur. Ancak Diyarbakır halkı Ebu Ali'nin Diyarbakır'a hâkim olmasını istememiş ve onu evlendiği gece öldürmüştür. "Yerine kardeşi Mumehhid geçmiş, Şero ise veziri olmuştur. Onun döneminde Amed (Diyarbakır) Mervânilerin eline geçmiştir. Emir hâkimiyetini pekiştirmiş ve ülkede istikrarlı bir yönetim kurmuştur.¹³ Vezir Şero ve oğlu daha sonra Mümehhid'i

⁹ İbnü'l- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarlan), İstanbul 1990, s. 73, 74.

¹⁰ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. A. Özeydin) c. 9, İstanbul 1987, s. 36-65, İbn-i Miskeveyh, Tecârib el-Ümem, c. 7, Mısır 1916, s. 106.

¹¹ Kemâleddin İbn-i Adim, Buğye et-Taleb fi Tarihi Haleb, (Haz. A. Sevim), Ankara 1976, s. 380.

¹² Ahlat Müslümanlarla Ermenilerin sınırıdır. Ahlat'ın Emiri Nasıruddevle'dir. Ahlat'ta Arapça, Farsça ve Ermenice konuşulur. Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, s. 10.

¹³ Eprehem- Isa Yousif, Süryânî Vakanüvisler, (Çev. M Aslan), İstanbul 2009, s. 392.

öldürmüştür.”¹⁴ Mumehhid’in yerine 1011 yılında Nasr üd-devle Ahmet geçmiş ve 1060 yılına kadar Mervânîleri yönetmiştir.

“Mervâniler en parlak dönemini bu zamanda yaşamıştır. Nasr, adaletli bir hükümdardı. Yoksullar yararına vakıflar kurmuş, saraylar, hamamlar, bimaristan, kütüphaneler ve camiler yaptırmıştır. Başkent Meyyafarikin yakınında Nasiriye adıyla kendine yazlık başkent yaptırmıştır. Şehir, şair ve âlimlerin toplandığı bir kültür merkezi olmuştur.”¹⁵ Abbasi halifesi Ahmet’e “Nasru’d-Devle” unvanını vermiştir. Nasr üd-devle Ahmet döneminde Urfa fethedilmiş ancak Bizans İmparatorluğu Urfa’yı geri almıştır. Nasr üd- devle âdil, aydın ve dirayetli bir yöneticiydi. Siyasi ilişkileri güçlendirmek için komşu ülke hükümdarlarının kızlarıyla evlenmiştir. Ancak Ahmet sefahate düşkün bir insanmış.”¹⁶

“Nasr üd-devle Ahmet, ülkede istikrarı sağladıktan sonra komşu ülkelerle ilişkileri geliştirmek için İstanbul, Mısır ve Bağdat’a elçiler göndermiştir. Nasr üd-devle Ahmet, yerine oğlu Emir Süleyman’ı veliaht yapmıştır. “1027 yılında Nasruddevle b. Mervan Urfa şehrine hâkim olmuştur. 1028 yılında Nusaybin Nasruddevle b. Mervan’ın hâkimiyeti altındaydı”. “Nasruddevle b. Mervan’ın el-Cezirede’ki nâibi 1031-1032 senesinde on bin küsur asker toplayıp o civardaki Ermeni topraklarına gazaya çıkmış ve onlara ağır bir darbe indirmiştir. Pek çok ganimet ve esir ele geçirdikten sonra muzaffer olarak geri dönmüştür.”¹⁷

Türkiye’de Kürtlerle ilgili en çok tartışılan konulardan biri Kürtlerin anavatanı ve Anadolu’da Kürt varlığı konusudur. İbn Tağriberdi, Mervânîleri anlatırken “Kürtler, Diyar-ı Bekr b. Rebia’yı mülk edindi.”¹⁸ diyerek Anadolu’daki Kürt varlığının Mervânîlerle başladığına işaret etmiştir.

1041 yılında Oğuzlar Kürt memleketlerini istila etmeye başlamıştır. Nasr üd-devle Ahmet, Oğuzların yaptığı katliam ve kıyımları Sultan Tuğrul’a bir mektup yazıp şikayet etmiştir. 1043 yılında Sultan Tuğrul on bin kişilik bir orduyu Diyarbakır taraflarına göndermiştir. “Nasruddevle b. Mervan 1044-1045 yılında Diyarbakır’de hutbeyi Büveyhi sultanı Ebu Kalicar adına okutmak zorunda kalmıştır.”¹⁹

¹⁴ İbnü’l- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 91, 103.

¹⁵ Eprehem- Isa Yousif, Süryâni Vakanüvisler, s. 422; Sefernâme’de şehir şöyle tanıtılmıştır: “Şehre ak taştan büyük bir kale yapmışlar, bir camisi var ki anlatmaya kalksam uzun sürer. Şehrin dışında kervansaraylar, çarşılar, hamamlar ve bir başka cami var. Bu şehre Nâsriyye adını vermişler.” Bak. Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme, (Çev. A. Tarzi), İstanbul 1950, s. 11, 13.

¹⁶ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler, (Çev. Komisyon), İstanbul 2011, Nubihar Yayınları, s. 502; İbnü’l-Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, c. 10, s. 34; V. Minorsky, Kürtler ve Kürdistan, (Tercüme Komisyon), İstanbul 1996, s. 63.

¹⁷ İbnü’l- Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, c. 9, s. 269.

¹⁸ İbn Tağriberdi, En- Nücum Zâhire fi Mülük ve’l-Kâhire, c. 1, s. 437; Benzer bilgi Urfalı Metos’da da vardır: “Urfa emiri Udair öldürülünce hanımı Bale’e karşı cesaretle mukavemet gösterdi. Siyah bayrak kaldırdı ve bütün Arap milleti içinde: “Kürtler gelip Arapların baba yurdu olan şehri zapt ettiler. Kocam Udair’i öldürdüler” diye haykırdı. O suretle birçok adamı başına topladı ve savaşa başladı. Bak. Urfalı Mateos Vakayı-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli, (Çev. H. D. Andreasyan), Ankara 2000, s. 54.

¹⁹ İbnü’l- Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, c. 9, s. 282, 326, 400. Mervânîlerin bundan sonraki tarihleri Selçuklu tarihiyle paralel olarak ele alınacaktır. Mervânîler üzerine iki tane doktora çalışması yapılmıştır. Abdurrahim Tufantöz,

Hasneveyhler:

Hasneveyh hanedanı 959 yılında Cibal'de kurulmuştur. Beyliğin kurucusu, Barzikan Kürt aşiret reislerinden Hasneveyhi oğlu Hüseyin'dir. Beylik; Dinever, Şehrizar, Hemedan ve Nihâvend dolaylarında hükümran olmuştur. "969 yılında Hasnaveyh b. el- Hüseyin el- Kürdi bölgedeki iç çatışmalardan yararlanarak hayli güçlenmiş ve ehemmiyet kazanmıştır. Hasnaveyh b. el- Hüseyin el- Kürdi el-Berzikani, Berzeniyye aşiretinin emiri ve kumandanıdır. "Hasneviyye b. Hüseyin el-Kürdi uzun süre Bahtiyar'la mücadele etmiştir."²⁰ Bu iki Kürt emiri döneminde beylik Dinever, Hemedan, Nihavend, es -Samağan ile Azerbaycan'dan Şehrizar'a kadar uzanan bölgeyi elli yıl müddetle hâkimiyeti altında tutmuştur."²¹

"Hasnaveyh iyi bir yönetici ve gayretli bir insandı. Sermac kalesini inşa ettirmiş ve Dinever'e bir cami yaptırmıştır. Mekke ve Medine halkına büyük infaklarda bulunmuştur."²² "Aduddevle, Hasnaveyh'in çocuklarını etkisiz hale getirmiş ve hanedanının başına Ebu Necm Bedir'i geçirmiştir. Aduddevle makam sahiplerine ihsanlarda bulunmuştur. Berzikan Kürt aşiretinden temsilciler istemiştir. Onları lider olarak seçmiş ve itibarlarını iade etmiştir."²³ "Ebu Necm Bedir, Kürtleri hâkimiyeti altına toplamış ve yönetimini uzun süre sürdürmüştür."²⁴

Hasnevi Hanedanı kuruluşundan itibaren Şii Büveyhoğullarıyla iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve Büveyhilerin hâkimiyetini kabul etmiştir. Büveyhiler hanedanın iç işlerine sürekli müdahale etmiştir. Bunun için Aduddevle önce Şehrizar çevresini kontrol altına almıştır. "981 yılında Aduddevle, Bedir ve iki kardeşi Asım ve Abdülmelik'e hil'at vermiştir. Ancak Bedir'i diğerlerinden üstün tutup onu Kürtlere vali tayin edince kardeşleri onu kıskanmış ve ayaklanmıştır. Asım, Kürtlerden bir topluluğu kendi yanına çekmiştir. Aduddevle Asım'a karşı çıkmış ve isyanı bastırmıştır. Hasaneyh'in Bedir dışındaki çocukları öldürülmüştür. Bedir kendi haline bırakılmış ve görevini sürdürmüştür. O akıllı, ileri görüşlü, ihtiyatlı, cömert ve yumuşak huylu bir insandı."²⁵

"992 senesinde vali Hüseyin oğlu Bedir, Horasan'dan beş bin dinar alıp güvenlik amacıyla karakollara harcamış ve yolları imar etmiştir. Haremeyn'de oturanlara hayırlı hizmetlerde bulunmuştur. Bedir, Kürt kabilelerin en tehlikelisi olan Berzikan aşiretindendi. Berzikanlar sürekli zulüm ve düşmanlık yaparlardı. Bedir

Ortaçağ' da Diyarbakır (Mervanoğulları), Ankara 2005, Thomas Ripper, Diyarbakır Merwanileri (Çev. Bahar Ş Fırat), İstanbul 2012.

²⁰ İbn-i Miskeveyh, Tecârib el- Ümem, c. 6, s. 412.

²¹ İbn Haldun, Tarihi İbn Haldun, c. 3, Beyrut 1971, s. 440, c. 4, s. 454.

²² İbn Kesir, El- Bidâye ve'n-Nihâye, (Çev. M. Keskin), c. 11, İstanbul 2000, s. 336.

²³ İbn-i Miskeveyh, Tecârib el- Ümem, c. 7, s. 17, 18. İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 7, 17, 18.

²⁴ el İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 8, s. 519, 610.

²⁵ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, s. 15.

onlara vali olmuş ve akan kanı durdurmuştur. Bedir, “Bakara suresi 205”²⁶ te eleştirilenlerden olmak istememiş, düşmanlıkları gidermiş ve arzı kirlerden temizlemiştir. Bedir, kendi aşireti içindeki ayaklanmaları güçlkle bastırmış ve kötülük yapan kabilelere karşı diğer kabilelerden yardım istemiştir.

“Bedir bir gün rakip kabile şeflerini yemeğe davet etmiş ve güzel bir ziyafet vermişti. Onlara sadece et yemeği ikram edip “Buyurun yiyin” dedi. Aşiret liderleri ekmezsiz et yemeğini yemedi ve ekme de istediler. Bedir, “O zaman siz, yemek için ekmeğin gerekli olduğunu biliyorsunuz da niye ekili araziye ifsat ediyorsunuz” dedi. “Eğer tekrar yağmacılığa devam ederseniz kanınızı dökeceğim” diye yemin etti. Bir kısmı kötülük yapmaktan vazgeçti. Kötülük yapmaya devam edenleri ise yeminini yerine getirmek için öldürdü.”²⁷

“Emir Bedr 987- 988 yılında Abbasi devletine karşı çıkmış, Şerefüddeve ile yaptığı savaşı kazanmış ve Cibal bölgesindeki şehir ve kasabaları ele geçirmiştir. 1006, 1007 yılında Bedr, Hulvan ve Karmasin’i almıştır. Bedr, el Hüseyin b. Mesud el-Kürdi’nin ülkesini ele geçirmek amacıyla harekete geçmiş ve Kushad kalesini muhasara etmiştir. Bedir’in toprakları Sabur, Dinever, Berucird, Nihavend, Esedabad ve Ahvaz’a bağlı vilayet ve kaleler olmuştur.”²⁸

“Bedir, otuz yıl hanedana başkanlık etmiş, ülkesinin sınırlarını genişletmiş ve adaletli bir yönetim kurmaya çalışmıştır. Bedir, yoksullara, dullara her cuma para vermiş, yolculara yolda kalmışlara yardım etmiştir. Su kenarlarına köyler kurdu, iki bin küsur mescit ve han inşa ettirmiştir. Kadınlara, fakihlere, müezzinlere, eşrafa, şehitlere ve düşkünlere maaş bağlamıştır. Allah yolunda gaza için 20 binden fazla bineği hazır tutmuştur.”²⁹ Ancak Hasnevi hanedanında aşiret içi çatışmalar ve aşiretler arası kavgalar eksik olmamıştır. 1010 senesinde Bedr b. Hasnaveyh el- Kürdi ile oğlu Hilal arasında iç savaş çıkmıştır. Hasnevi aşireti lideri Bedir, Cozkan aşiretinden birkaç kişinin saldırısına uğramış ve öldürülmüştür. Cenazesi Hz. Ali’nin şehit düştüğü yere defnedilmiş ve Bedir’in ölümüyle birlikte hanedan çözülme sürecine girmiştir.”³⁰

Şeddadiler:

“Şeddadiler, Muhammed b. Şeddad tarafından İran’ın kuzeybatısında Debil’de 951 yılında kurulmuş bir hanedandır. İbn Şeddad, Revâdî Kürt aşiretine mensuptur. Şeddadiler’in belli başlı toprakları Debil, Karabağ, Arran ve Gence idi. Azerbaycan hâkimi Salar Merzuban’ın yönetimi zayıflayınca Şeddadiler güçlenmiştir. 960’ta Azerbaycan’da ortaya çıkan İshak b. İsa, Kahtani Kürtlerinin reisi olan

²⁶ “İş başına geçti mi yeryüzünü fesada vermek, ekinleri ve nesilleri helak etmek için çabalar durur. Allah ise fesadı sevmez.”

²⁷ İbn-i Miskeveyh, Tecârib el- Ümem, c. 7, s. 340; İbn Kesir, El-Bidâye ve’n- Nihâye, c. 12, s.63, 64.

²⁸ İbnü’l- Esir, el-Kâmil fi’l-Tarih, c. 9, s. 159, 173, 198; İbn Haldun, Tarihi İbn Haldun, c. 4, s. 471.

²⁹ İbn Kesir, El-Bidâye ve’n- Nihâye, c. 12, s. 64.

³⁰ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler, s. 458, 475.

Fadıl'dan yardım almış ve rakibi İbn Merzuban ise Hezbâni Kürtlerinden destek görmüştür. İshak çok geçmeden yenilgiye uğramıştır. Şeddadilerin en önemli hükümdarı Fadlun'dur, Fadlun, Gence ve Erran'da emirlik yapmıştır. 1072'de Ebu Suvar küçük oğlu Menuçehr için Ani'yi satın almıştır. Bu andan itibaren hanedan Gence ve Ani kollarına ayrılmıştır. Alparslan devrinde Fadlun Selçuklu valisi olmuş ve Melikşah döneminde tamamen Selçuklu hâkimiyeti altına girmiştir."³¹

Şebenkârililer:

Şebenkâreliler hakkında bilgi azdır. Fars ve Şebenkâre halkıyla ilgili ilk ve en kapsamlı bilgiyi İbn Belhi Farsâme adlı eserinde vermiştir. Kitabına: "Ahvâli Şebenkâre ve Pars Kürtleri" adlı bölümde: "Eski zamanlardan beri tarih kitaplarında Fars'ta Şebenkâre'ye dair zikredilen kayda değer bir şey yoktur. Bir kavim olarak da bilinmiyordu. Şebenkâreliler Farsta çobanlık yapıyorlardı. Deylemler zamanında organize oldu ve güçlendiler. İkta sahibi oldu ve silahlı güç oluşturdular. Bunlar İsmaili aşiretindedir.

İslam savaşlarında Fars krallığına bağlı Kürt savaşçılar Müslüman fatihlere karşı savaştılar. Araplar, Fars'ı fethettiği zaman Kürt savaşçıların hepsi öldürüldü. Sonra bu Kürtler Farstar'dan yüz çevirdi dünyada âvâre kaldılar. Âvâre Kürtler sonra sürü beslemeye koyuldular ve hayvan toplayarak daha güçlü hale geldiler. Sultan Mesud zamanında Taş Ferraş Kürtlerle ilgilenmekle görevlendirildi. Bunlar vasıtasıyla İsmaililer İsfahan'da tasallutta bulundular."³²

Yazara göre, "Şebankâreliler beş aşirete bölünmüştür. Kürt aşiretleri İsmailî, Ramânî, Karzuvî, Mesdî ve Sahanî'dir. Bunlar içinde en soyluları İsmaililerdir. Onların başkanı Fadluye'dir. O bu asaleti babası Ali İbn Hasan İbn Eyyüb'den miras olarak almıştır."³³ Şebenkâreliler, Büveyhilerin son zamanlarında İbn Fadluye devrinde ülkede bir güç olarak ortaya çıkmıştır.

"Şebenkâre; Fars Irak'ı, Büyük Çöl, Kirman ve Kuhistan arasında bir bölgedir. Bölgenin başkenti ise Guvashir'dir. "Fars'ta 1030- 1035 yılları arasında Şebenkâre sülalesi ortaya çıkmıştır. Kurucusu Ramani Kürtlerinden olan Emir Fadlevi b. Ali. Hasan b. Eyüp'tür. Sülalenin tamamıyla Kürt olduğu şüphelidir. Önceleri Büveyhilere bağlı olarak yaşamışlardır. Fadlevi Büveyhilere başkaldırarak memleketin yönetimini ele geçirmiştir. Ancak çok zaman geçmeden bölgeye Melik Kavurd gelmiştir. Şebankârililer uzun süre aşiret kavgalarına girmiş ve Selçuklu

³¹ Marie F. Brosset, Gürcistan Tarihi, (Haz. Erdoğan Merçil), Ankara 2003, s. 3003, 305; Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler, s. 476, 478; V. Minorsky, Kürtler ve Kürdistan, 59, 60.

³² İbn Belhi, Farsnâme, Edited By G. LE Strange- R. A. Nicholson, London 1921. s. 164, 165.

³³ İbn Belhi, Farsnâme, s. XVIII.

Devleti için sorun olmuştur.”³⁴ “Selçuklu Atabeg’i Çavlı, Şebenkârelilerle savaştığı zaman bölgede sağlam bir kalenin harabeleri vardı.”³⁵

Revâdîler: Deylemliler ortadan kalktıktan sonra Revâdi aşireti Tebriz’de bir hanedan inşa etmiştir. Eyyubi Devleti’nin kurucusu Selahattin Eyyubi’nin babası “Necmettin Eyyüb, Erivan’ın güneyindeki Divin şehrinden olup Hezbaniye Kürtlerinin Revâdiye koluna mensuptur.”³⁶ Revadilerin en meşhur hükümdarı Mamlan³⁷ oğlu Wahsudan’dır. 1029 - 1054 yılları arasında Tebriz ve çevresindeki dağlık bölgelere hâkim olmuştur. Bölge Selçuklu saldırısına maruz kalınca Wahsudan, halife el- Kâim’e bir mektup yazarak Türkmenlerin İslam topraklarında yaptıkları talanlardan yakınmıştır. “Revâdiler bir müddet Azerbaycan’ı idare etmiştir. Emir Ahmedil de bunlardan olup Erdebil ve Tebriz şehirlerinin hâkimi idi.”³⁸

Mükremin Halil diyor ki: “Selçuklular Kafkasya’ya geldiğinde bölgede iki Müslüman hükümet mevcuttu. Bunlardan biri Derbent şehri ve Hazar sahiline hakim olan Şirvanşahlar, diğeri Nahçıvan, Dübeyl ve Gence şehirlerini ihtiva eden Ravadiye veya Şeddadoğulları hükümetiydi.”³⁹

Lorlar: İbn Belhi Lorlarla ilgili olarak diyor ki: “Zübde it- Tevârih’te Loristan hakkında şöyle denir: Orda bir köy var ki Kürttür, Kürtler yaşar ve dilleri Kürtçedir. Bunlara Lorî denir.”⁴⁰ İbn’ül- Esir, “Lorlar Kürtlerinden bir gruptur”⁴¹ demiştir.

“Selçuklular Batı- İran’a geldiklerinde Şehrizar, Kirman-şah, ve Dakuka yöreleri yani daha sonraları Kürdistan denilen bölge, Ekrad’dan **Anazoğullarının** elindeydi.”⁴²

Kürtlerin Kürtlerle Savaşı

Tarih kitaplarında Kürt aşiretlerin kavgalarından çokça söz edilmiştir. Kürtler üzerine çalışma yapanlar ise bu gerçeği göz ardı ederek sürekli başka toplumların Kürtlere saldırısını işlemiştir. Halbuki tarihleri boyunca Kürt savaşları daha çok “Kürtlerin Kürtlerle savaşından” ibarettir. Birkaç örnekle konuyu açıklayalım: “Hasneveyh hükümdarı Bedir kuzey komşuları ve rakipleri olan Şuhacan Kürtleri ile çatışmaya başlamıştır. Şuhacan Kürtlerini kışkırtan ise Beni Annaz ailesi idi.

³⁴ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler, s. 510; “Sultan Alparslan Fars’ı fethetti ve Şebankâre’yi yağmaladı, halkı kırdı ve siyaset eyledi.” Bak. Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk, (Haz. A. Bakır), İstanbul 2009, s. 56.

³⁵ Hamdullah Müstevfi, Nuzhet’ül Kulüb, s. 153, 155.

³⁶ Ramazan Şeşen, Selahattin Devrinde Eyyubiler Devleti, İstanbul 1983, s. 32.

³⁷ Mamlan hakkında Urfalı Mateos şu bilgiyi kaydetmiştir: “İran’ın zalim ve menfur müstebidi ve Müslümanların baş emiri olan Mamlan asker toplayıp, kana susamış bir ejder gibi merhametsizce Hristiyanlara karşı yürüdü ve her yeri mahvetmeğe niyet etti. O birçok yerleri kılıç ve ateşle esaret altına aldı, kiliseleri yaktı. Bu merhametsiz canavarın korkusuna kapılan Hristiyanların düşer oldukları katliamı tasvir etmek imkansızdır. Çünkü onun zehirle dolu öfkesi acı bir gazab gibi Hristiyanların üzerine döküldü.” Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara 2000, s. 37.

³⁸ Faruk Sümer, Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s. 2.

³⁹ Mükremin Halil Yinanç, Selçuklular Devri, İstanbul 1944, s. 45.

⁴⁰ İbn Belhi, Farsnâme, s. 537.

⁴¹ İbn’ül- Esir, el-Kâmil fi’l-Tarih, c. 4, s. 244.

⁴² Faruk Sümer, Oğuzlar, İstanbul 1992, s. 249, 261, 264.

Hasneveyh toprakları bir müddet sonra Beni Annaz ailesinin eline geçmiştir.”⁴³ “1049 yılında el- Hezbaniye ve el- Hamidiye (Humeydiye) Kürtleriyle Musul emiri Karvaş arasında anlaşmazlık çıkmıştır. el- Hamidiye Kürtlerinin Musul civarında kaleleri vardı. Erbil kalesi ve oraya bağlı kasaba ve köyler de el- Hezbaniye Kürtlerine aitti. el- Hamidililer, Erbil’i kardeşi Ebu’l- Hasan’dan alması için ona yardım ettiler, o da burayı zapt etti ve kalenin hâkimini esir aldı.”⁴⁴

“el- Cezire hâkimi Ebu Harb Süleyman b. Nasruddevle Mervan’la Buhtiyye Kürtlerinin reisinin torunu Emir Mustek b. el- Mücella arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Emir Mustek’in el- Cezire’nin doğusunda müstahkem kaleleri vardı. Emir Harb kızını Emir Mustekle evlendirdi ve Ebu Harb’in yanına gitti ancak Harb onu tutuklattı ve hapsetti. Tuğrul Bey anlaşmazlıklarda arabulucu oldu. Buhtiyye ve el- Beşneviyye kabileleri Musul hâkimiyle Nasr b. Mervan’a karşı ittifak yaptı. İki taraf karşı karşıya geldi ve aralarında çetin bir savaş oldu. Nasr b. Mervan galip geldi. Böylece İbn Mervan’ın el- Cezire’deki hâkimiyeti güçlendi. el Beşneviyye ve Buhtiyye kabilelerini yanına çekmeye çalıştı ancak başarılı olamadı.”⁴⁵

“Kahtani Kürt liderlerinden Fadl b. Ahmed el- Kürdi ve Hezbaniye Kürtleriyle harp etti.”⁴⁶ “Fadlun el- Kürdi, Kürtlerle savaştı, mallarını yağmaladı ve Kürtleri öldürdü.”⁴⁷ “Sultan Tuğrul’un Rumlarla çarpıştığı esnada Cezire’ye vali olarak gönderilen Emir Ebu Harp ile Botan Kürtlerinin lideri Musik b. Mucli arasında uyuşmazlık başladı ve düşmanlığa dönüştü. Bu kavgaya Fenek kalesinin sahibi ve Beşnevi Kürtlerinin lideri Emir Ebu Tahir de katılmış ve böylece Kürt kabileler arasında savaş hızlanmıştı.”⁴⁸

Selçuklular ve Kürtler

Abbasi Devleti’nde Müslüman Türkler ve Kürtler birlikte yaşamıştır. Kürtler daha çok özerk aşiret yapılarını koruyarak şehirlerin kırsal kesimlerinde otururlarken Türkler, Abbasi Devleti’nde hilafet ordusunun neferi ve muhafızı olmuştur. Kürtler, Abbasi Devleti’ne isyan ettiği zaman bazen isyanları Türk komutanlar bastırmıştır. “Mesela Cibal ve Faris’deki Kürt isyanını Vasıf et- Türki bastırmıştı.”⁴⁹ Abbâsi Devleti bünyesinde iki toplum arasında zaman zaman birtakım sorunlar yaşanmıştır. Mesela “Türkler 1020 - 1021 yıllarında Şemsüddevle b. Fahruddevle aleyhine kargaşa çıkarmıştır. Şemsüddevle onlara karşı yumuşak davranmış ve aciz kalmıştı. Kürtler, Şemsüddevle’nin veziri Tac’ül Mülük’ün yanında yer almış ve Bercin kalesine gitmişti. Türkler onların üzerine yürümüş ve kaleyi kuşatmıştır. Vezir İsfehan

⁴³ M. S. Lazerev- Mihoyyan, Ş. X Kürdistan Tarihi, s. 58, 59.

⁴⁴ İbnü’l- Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, c. 9, s. 417.

⁴⁵ İbnü’l- Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, c. 9, s. 459, 460.

⁴⁶ İbn Miskeveyh, Tecârib’ el- Ümem, c. 6, s. 219.

⁴⁷ İbn Sibt el Cevzi, el- Muntazam, s. 1955.

⁴⁸ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler, s. 500; İbnü’l- Esir, el- Kâmil fi’t-Tarih, c. 9, s. 454.

⁴⁹ İbnü’l- Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, s. 1218.

hâkiminden yardım istemiş ve iki bin süvari ile Türkler üzerine baskın düzenlemiştir. Türkleri kılıçtan geçirmişler ve mallarını yağmalamışlardır. Sağ kalan Türkler beş parasız kalmıştır.”⁵⁰

Kürtler, Selçuklularla karşılaşmadan önce Gazneli Devleti’nde paralı askerdi. Gazneli Mahmut Karahanlılara karşı Kürtlerin askeri gücünden yararlanmıştı. “Selçuklulara karşı savaştan Gazne ordusu Kürt ve Arap atlılardan oluşmuştu.”⁵¹ “Gazneliler Devleti’nin ordusunda Kürt, Arap, Fars ve Deylemliler vardı.”⁵² “Gazneli ordusunu Türkler, Sistanlılar, Hindular, Tacikler, Kürtler ve Araplar teşkil etmişti.”⁵³ “Selçukluların öncüsü olan Oğuzlar, Rey’e vardıklarında Gaznelilerin Rey valisi Taş Ferras, onları aralarında Kürtlerin de bulunduğu 3000 süvari ile karşılamıştı.”⁵⁴

“Selçuklu ordusu da muhtelif milletlerden oluşmuştu. Ordunun temelini Türk ve Türkmen kabile mensupları teşkil etmişti. Sonra Kürtler, Araplar, Deylem, Fars ve başkaları gelirdi. Türkmenler ordunun ana unsurunu oluşturur, Türklerden sonra Kürtler ve diğer memluklar gelirdi.”⁵⁵ “Nizâmülmülk ordunun tek etnik unsurdan oluşmamasına çok itina göstermişti.”⁵⁶

Selçuklulardan önce Arslan Yapgu’ya bağlı Oğuzlar Horasan ve İran’da etkili olmaya başlamıştı. Arslan Yabgu veya Irak Oğuzları denilen Oğuzların bu kolu çoğu zaman birbirinden bağımsızdı ve yağmaya dayalı bir politika izlemişlerdi. Oğuzların başında Göktaş, Boğa, Kızıl, Anasioğlu, Mansur, Oğuzoğlu ve Dâna gibi beyler vardı. Bu beyler komutasındaki Oğuzlar Horasan, İran, Azerbaycan, Musul ve Diyarbakır’ı istila etmişti. Müslüman halklar Oğuz saldırıları karşısında âciz kalmıştı. Abbasi halifesi, Kürt hanedanlar ve özellikle Mervânî hanedanı Oğuzları Sultan Tuğrul’a şikayet etmişti. Sultan Tuğrul önce Oğuz beyleri Göktaş, Boğa ve diğerlerini yanına çağırılmış, emrine girmelerini istemiş ancak Oğuzlar Selçuklu hakimiyetini kabul etmemişti. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Oğuzların kendi kontrolü dışında olduğunu ve güç yetiremediğini söyledi ise de sonra İbrahim Yınal’i bunlar üzerine göndermek zorunda kalmıştı. Selçuklulardan önce Oğuzların İran, Azerbaycan, Suriye ve Anadolu’daki yağmacı ve yıkıcı politikası İslam coğrafyasında Selçukluların itibarını zedelemişti.

XI. yüzyıl boyunca Türkmenler, Azerbaycan’ı Anadolu’ya yaptıkları keşif seferlerinin çıkış noktası olarak kullanmıştır. “1018 1021 yılları arasında Türkmenler küçük bir Müslüman emirliği olan Şeddadilerin arazisine girip evvela Nahçıvan’a ve sonra Aras’ı geçerek Divin’e ulaştılar. Daha sonra bu şehrin kuzeyinde bulunan Nik

⁵⁰ İbnü’l- Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, c. 9, s. 248, 249.

⁵¹ Ebu’l- Fazl Beyhâkî, Târihi Beyhâkî, Beyrut 1982, s. 663, 664.

⁵² El- Utbi, The Kitab-ı Yamını, (Çev. J. Reynolds), Londra, s. 299.

⁵³ Sergey Grigoreviç Ağacanova, Selçuklular, s. 69.

⁵⁴ M. Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. I, Ankara 1993, s. 185; V. Minorsky, Kürtler ve Kürdistan, s. 65.

⁵⁵ Ali Muhammed Sallabi, Devlet’i Selâçika, Beyrut, 2007, s. 349.

⁵⁶ Nizamülmülk, Siyasetnâme, (Çev. N. Bayburtlugil), İstanbul 1987, s. 146- 148; M. Altan Köymen, B. Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, (Ankara 2001), s. 131.

nahiyesine geldiler. 1028 yılında Sultan Mahmut'tan kaçan iki bin Oğuz Azerbaycan'a geldi. Azerbaycan hükümdarı Vahsudan bunları maiyyetine aldı. Onlar Azerbaycan'dan Bizans arazisine geçerek akınlar yapmaya başladılar. 1036'da bir kısım Oğuzlar Aras nehrini geçerek Arran'a girip Emir Fadlun ve oğlu Ebu es- Suvar ile birleştiler. Ermenilerle meskun bölgelere akınlar yaptılar. Ebu Heyca Hezbâni'nin hakim olduğu Urumiye havalisinde bulunan bir kısım Türkmenler yeniden Van Gölü havzasına girerek akınlar yaptıktan sonra geriye döndüler."⁵⁷

Sultan Tuğrul Dönemi (1016 - 1064)

"Selçuklu Devleti'ni kuruluşundan beri en çok uğraştıran meselelerden biri göçebe Oğuzların muhacereti idi. Selçuklu Devleti sınırları içinde ve Müslüman ülkelerde boy beyleri idaresinde ve müstakil hareket eden göçebe Türkmenler vardı. Bunlar, çoğu defa Selçuklu sultanını tanımıyor veya zayıf bir feodal bağ ile ona tâbi olsa bile yurt bulmak ve sürüleri ile birlikte beslenmek maksadıyla İslam beldelerini istila ediyor, yerli halkla mücadeleye giriyor ve neticede yağma ve savaşa sebep oluyordu." ⁵⁸ Oğuz boylarının bu başıboş ve yağmacı politikası gittiği ülke halkları için çok ciddi sorunlar doğurmuştu.

Selçuklular kendilerine göre idealler ve ilkeler benimsemişlerdi. Maverâünnehir'de bulunan Oğuzların büyük bir kısmı İbrahim Yınal'ın yanına gelmişti. Bunun üzerine İbrahim Yınal onlara: "Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı buradan karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa yapacağınız en doğru iş Rumlara karşı gazaya çıkıp Allah yolunda cihat etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Ben de sizin izinizden gelip yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım." ⁵⁹ demiş, onlar da kabul edip sefere çıkmışlardı. İbrahim Yınal, Oğuzlara hedef olarak gayrimüslim unsurları göstermişse de Müslüman halklar da Oğuz saldırılarından nasibini almıştı.

"Oğuzlar doğuya doğru yönelmiş ve İran üzerinden Azerbaycan'a ulaşmıştı. Azerbaycan hâkimi Vehsuzan Oğuzlara iyi muamele etmiş ve onlarla akrabalık tesis etmişti. Ancak Boğa, Gökteş ve Mansur başkanlığındaki Oğuzlar bölgede taşkınlık yapmaya başlamıştı. Oğuzlar 1037- 1038'de Merağ'a girmiş, camiye yakmış ve halktan pek çok kişiyi öldürmüştü. Aynı şekilde Hezbaniye Kürtlerinden birçoğunu da katletmişti. Olay büyümüş ve karışıklıklar artmıştı. Kürtler ve diğer şehirlere mensup ahali başlarına gelen felaketi görünce Oğuzların kötülüklerine mâni olmak gayesiyle barış ve ittifak yapmak için teşebbüse geçtiler. Bölgede Oğuz karşıtı bir ittifak oluştu. Bunun üzerine Oğuzlar ikiye ayrılıp bölgeyi terk etti. Hemedan ve Rey'i yakıp yağmaladılar.

⁵⁷ Mükremin Halil Yinanç, Selçuklular Devri, s. 36, 37, 38.

⁵⁸ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, İstanbul 1980, s. 112.

⁵⁹ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, s. 415.

Urumiye'de bulunan Oğuzlar ise Ermeniyye diyarına yürümüşü. Burada oldukça aşırı gitmiş, pek çok kişiyi öldürdükleri gibi ganimet ve esir almışlardı. Sonra tekrar Urumiye'ye ve Ebul Heyca el- Hezbani'nin hâkimiyetindeki şehirlere dönmüşü. Oğuzların iyi komşu olmadığını bilen bölge Kürtleri onlarla savaşa tutuştu. Savaş sırasında pek çok kişi öldürüldü. Oğuzlar, bu bölgedeki köyleri de yağmaladı ve Kürtlerden pek çok kişiyi öldürdüler."⁶⁰ Benzer bir kayıt Azimî tarihinde de vardır. "Türkler Hemedan'ı fethedip halkını yağma etmiş ve şehir hâkimi Ebu Cafer Kâkuye İsfehan'a kaçırmıştır."⁶¹

Vehsuzan bin Memlan Tebriz'de Ravâdi Kürtlerinin hükümdarıydı. Oğuz saldırılarından âciz kalmış ve Selçuklulara karşı önlem almaya başlamıştı. "1040- 1041 yılında Vehsuzan Tebriz'de Oğuzlardan çok sayıda insan öldürdü. Vehsuzan Oğuzların önde gelenlerini yemeğe davet etmiş ve ileri gelenlerden otuz tanesini tutuklamıştı. Oğuzların moralleri bozulmuş, Urumiye'de oturan Oğuzlar toplanıp Musul'a bağlı olan Hakkâri'ye yönelmişti.

Hakkâri'deki Kürtler Oğuzlarla savaşa tutuştu. Aralarında büyük bir savaş vukuu buldu. Sonunda Kürtler mağlup oldular. Oğuzlar bunların obalarını, mallarını ele geçirdi, kadınlarını ve çocuklarını esir aldılar. Kürtler bunun üzerine dağlara ve dar geçitlere sığındılar. Ancak Oğuzlar bunları takip edip üzerine saldırdı. Bu defa da Kürtler Oğuzları yendiler. Bin beş yüz kişiyi öldürdüler. Çok sayıda insanı da esir aldılar. Yedi Oğuz beyi ile ileri gelenlerden yüz kişi de esirler arasında bulunuyordu. Kürtler, Oğuzların silahlarını, hayvanlarını ele geçirdikleri gibi daha önce kendilerinden alınan ganimetleri de geri aldılar. Bunun üzerine Oğuzlar dağıldılar.

Öte yandan Sultan Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal Rey'e gelmişti. Rey'deki Oğuzlar İbrahim Yınal'ın geldiğini duyunca onun önünden kaçtı ve Cibal bölgesine yöneldi. Oğuzlar 1041-1042 yılında Diyarbakır ve Musul tarafına gittiler. Oğuzlar kendilerine kılavuzluk etmesi için Kürtlerden adam tuttular. Kılavuz onları ez- Zevzan üzerinden sarp dağlardan götürdü. Bunlar Cezireti İbn Ömer'e çıkınca Boğa, Anasioğlu, ve diğer bazı Oğuz beyleri Diyarbakır'e gittiler. Karad, Bâzebda, el-Hasaniyye ve Habur'u yağma ettiler. Bu arada Mansur b. Kızıoğlu el- Cezire'de şark tarafında kalmıştı."⁶²

Mükremin Halil Oğuzların güneye yürümeleleri esnasında bir ayrıntıya dikkat çekmiştir: "Kalabalık bir Türkmen grubu güney doğuya doğru yürüdü ve Zap ırmağı ile Şazki Dicle'yi yani Botan nehrini doğuran sarp dağları aşarak Zevzan denilen ve bugün *Zaza* Kürtlerinin sakin oldukları Botan, Erzen, Batman çaylarını doğuran dağlık bölgeye geldi ve bu hattı akınları ile dehşet içinde bıraktılar."⁶³

⁶⁰ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, s. 295, 296; Eprehem- İsa Youstif, Süryâni Vakanüvisler, (Çev. M Aslan), İstanbul 2009, s. 171; Gregory Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), c. I, Ankara 1999, s. 295, 296.

⁶¹ Ebu Abdullah Muhammed el- Azimî, Azimî Tarihi, (Haz. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 3.

⁶² İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, s. 297, 298.

⁶³ Mükremin Halil Yinanç, Selçuklular Devri, s. 40.

1041 yılında Oğuzlar Kürt memleketlerini istila etmeye başladı. Nasr üd-devle Ahmet, Oğuzların yaptığı katliam ve kıyımları Sultan Tuğrul'a bir mektup yazıp şikâyet etti. Diyarbakır Mervânî emiri Nasruddevle Oğuz akınlarını Tuğrul Bey'e şikâyet ettiği zaman Sultan ona: "Kullarımın memleketine geldiğini haber aldım. Sen bir hudut emirisin; onlara mal verip kafirlere (Bizanslılara) karşı kendilerinden faydalanmalısın. Zira onların maksatları Ermeni beldeleridir." dedi.⁶⁴

"1043 yılında Tuğrul Bey, iki emir komutasında 10 000 süvariden kurulu bir orduyu Diyarbakır taraflarına göndermiş ve orayı kendilerine beylik olarak vermişti. Boğa ve Anasioğlu memlekete saldırarak yağma etmiş ve Silvan üzerine yürümüştü. Bunun üzerine şehrin kapıları kapatılmış ve iki taraf arasında görüşmeler olmuştu. Kendilerine 50 000 altın teklif edilerek geri dönmeleri istenmiş ama kabul edilmemişti. Sonra iki emir arasında ihtilaf çıkmış ve iki komutan birbirini öldürmüştü. Bunun üzerine Nasruddevle onlara saldırmış, birçok adamı öldürmüş, bir kısmını esir etmiş ve ellerindeki her şeyi ganimet olarak almıştı."⁶⁵

Azimî bu bilgiye ilave olarak: "Türkler, Ceziret'ü İbn Ömer ve Meyyâfirikin'i kuşatıp Ahmed b. Mervan'ın askerlerini yağmalayıp onları Amid kapısında ikinci kez bozguna uğrattı ve Amid'i kuşattı. Bunun üzerine Mervanoğulları, Konstantin (IX.) den yardım istedi. Konstantin onlara yardım gönderdi. Mervanoğlu, Mansur et-Türki'yi hile yapıp tutsak aldı."⁶⁶ demiştir.

"1043 yılından itibaren İbrahim Yınal, Cibal yani Hemedan ve İsfahan çevresine yürümüş ve üç yıl içinde Dicle kıyılarına kadar Kürtlerle meskûn olan bölgeyi fethetmişti. Sonra Geylan ve Tarım bölgesini itaat altına almıştı. Kutalmış da Aras Nehri'ni geçerek Arran, Gürcistan ve Ermenistan'a girmişti. Bu suretle Kürtlerle meskûn sahanın büyük bir kısmı Selçukluların eline geçmişti."⁶⁷

"İbrahim Yınal, 1045 yılında es- Saymara'ya gitti, orayı zapt etti ve yağmaladı. Oraya yakın yerlerde oturan Cevzakan Kürtleri üzerine hücum edip onlara ağır bir darbe indirdi. Kürtler bozulup kaçtılar. İbrahim Yınal daha sonra Hulvan üzerine yürüdü. Ebu Şevk oradan ayrılmış ve es Sirevan kalesine gitmişti. Halk korkudan şehirlerini terk edip gitmiş her biri bir tarafa dağılmıştı. İbrahim Yınal, orayı da yağmaladı ve ateşe verdi."⁶⁸ "Sadi Ebu Şevk önderliğindeki Kürt liderleri İbrahim Yınal'ın safına katıldı. Yerel hâkimlerden Muhalhil de 1051 yılında kesin bir biçimde

⁶⁴ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 113.

⁶⁵ İbn'ül- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 152, 153; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 120.

⁶⁶ Ebu Abdullah Muhammed el- Azimî, Azimî Tarihi, s. 6; S. Grigoreviç Ağacanov, Selçuklular, s. 119.

⁶⁷ Nazmi Sevgen, Türk Beylikleri, TKAE Yayınları, Ankara 1982, s. 17.

⁶⁸ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, s. 402, 403.

Selçuklu hâkimiyetini tanıdı. Kürdistan ve Hulvan'a yerleşen Oğuz ve Türkmen beyleri Bağdat seferinin hazırlıklarına başlamıştı."⁶⁹

"Dinever çevresinde ise Kürtler önce İbrahim Yınal'a karşı direnmiş, sonra Selçuklulara bağlanmış ve onlarla ittifak yapmıştı. Bu ittifak sonucu Kürtler, vali Ebi Şevk'in kardeşi Sürhab'ı esir alıp emirleri İbrahim Yınal'ın huzuruna getirmişti."⁷⁰ Halbuki bu iki kardeş Kürt İnazoğulları aşiretindendi ve hanedanın yöneticisiydi.

İbn Kesir, İbrahim Yınal'ın faaliyetlerini şöyle özetlemiştir: "Selçuklu sultanı, İbrahim Yınal'ı Cebel mıntıkasına gönderdi. İbrahim oraya hâkim oldu. Cebel valisi Kerşâşif b. Alaüddeve'yi oradan kovdu. O da gidip Kürtlerin safına katıldı. Sonra İbrahim, Dinever şehrine gitti. Orayı ele geçirdi. Dinever valisi Ebi Şevk'i şehirden kovdu. O da Hulvan tarafına gitti. İbrahim onu kovalayıp Hulvan'a gitti. Zor kullanarak Hulvan'ı ele geçirdi. Kersasif'in oradaki evini yaktı. Mallarını ganimet edindi. Büveyhîler, o esnada kendisine tabii olan kimselere baskı yapan Selçuklularla savaşmaya hazırlandı ancak cesaret edemediler."⁷¹

Ebu'l- Âlâ el- Mevdudi, Selçuklu devlet politikasını, Büveyhiler ve Kürtlerle ilişkileri daha iyi ifade etmiştir: "1045 yılında Kürdistan hükümdarı Ebu Şevk vefat etti. Kardeşi Mühelhil İbn Muhammed, kardeşinin ülkesine saldırıp buraları ele geçirmek istedi. Tam bu sırada İbrahim Yınal oraya vardı. İbrahim, bu ülkelerden Hulvan, Mahideşt, Dinever ve Karamsin'i fethedip bu yerlere bazı adamlar tayin etmişti. Mühelhil Kürdistan'dan Selçukluları çıkarmaya çalıştı. Selçuklular da Ebu Şevk'in oğlu Sâdi'yi kendi himayelerine alarak memleketin hakiki maliki diye ilan etti ve başarılı oldular. Birçok Kürt, Selçuklulara taraftarlık etti ve kendilerine katıldı. Zira Ebu Şevk, Kürtler arasında çok sevilmiş bir kimse idi. Selçuklular da bu zatın oğlunu himaye ettiklerinden Kürtlerin sevgisini kazanmışlardı. Netice olarak Kürtlerin de katılmış olduğu büyük bir Selçuki ordusu Mühelhil ile savaştı. Savaşın sonunda bütün Kürdistan Mühelhil'in elinden çıktı. Aynı zamanda eski ülkelerini de kaybetti. Ancak elinde Şehrizar Kalesi kaldı ve Mühelhil bu kaleye sığındı.

Bu durumda Büveyhîler, Selçukluların kendi ülkelerine el attıklarını görünce Mühelhil'e yardım etmek istedi. Ertesi sene de Sâdi, Selçuklulardan ayrılp bu defa da Ebu Kalicar'ın itaatine girdi. Büveyhîler Selçuklularla savaşı göze alamadığı için barış girişiminde bulundular. Bunun üzerine Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim Yınal'a: "Eline geçirmiş olduğun yerleri muhafaza et, diğer yerlere ilişme" diye talimat verdi. Büveyhiler Selçuklularla akrabalık girişiminde de bulundu. Ancak kalıcı barış sağlanamadı. Selçuklu orduları Sadi'ye hücum ettiler. Bacesra civarında vuku bulan savaşta Sadi'nin ordusu ağır bir hezimete uğradı. Ordusunun büyük bir kısmı öldürüldü. Ordugâhta bulunan mal ve eşyalar yağmalandı. Sadi kaçarak canını zor

⁶⁹ Sergey Grigoreviç Ağacanov, Selçuklular, s. 112. Aynı yazar Oğuzlar adlı kitabında "İbrahim Yınal, Şadincan Kürtlerinin destekleri sayesinde oldukça güçlendi. Göçebe Kürt reislerin bir kısmı Selçukluları destekledi. Birlikte Hulvan'ı ele geçirdiler" demiştir. Bak. Oğuzlar, s. 319, 320.

⁷⁰ İbn Kesir, El-Bidâye ve'n- Nihâye, c. 12, s. 150.

⁷¹ İbn Kesir, El-Bidâye Ve'n- Nihâye, c. 12, s. 147.

kurtardı. Selçuklular; Deskere, Bacesra, Hardin, Kasr-i Şabur civarını ele geçirdi ve Bağdat'a dayandılar. Ele geçirilen toprakların tamamı Büveyhoğullarına aitti." Sonuçta Mühelhil, Tuğrul Bey'in huzuruna gelip özür diledi. Tuğrul Beyde onun özrünü kabul edip kendisini Sayravan, Dakkuka, Şehr-i Zor ve Samağan ve Ravendeyn ülkelerine hükümdar kıldı." ⁷²

Selçuklulardan bağımsız hareket eden Oğuzlar yayılmacı politikasını sürdürdü. "Oğuzlara mensup bir topluluk 1048 yılının mayıs haziran ayında Ali b. el-Kasım el- Kürdi'nin beldesine saldırıp yağma ve talan etti. Onları zor duruma soktu. Ağır bir darbe indirip perişan etti. Birçoğunu öldürdü ve onun ülkesinden aldıkları ganimetlerle geri döndüler." ⁷³

Selçuklu Devleti'nin vassalı olan ve sürekli Oğuz saldırılarına maruz kalan Süleyman b. Nasruddevle Oğuzlar'ın komutanlarından Mansur'a tuzak kurdu. "el-Cezire'de ikamet etmekte olan Süleyman b. Nasruddevle b. Mervan, Mansur'a barış teklif etti ve el- Cezire'ye bağlı kasabalarda oturabileceğini bildirdi. Mansur bu teklifi kabul etti her ikisi barış yaptılar. Fakat Süleyman, Mansur'a hainlik etmeyi aklına koymuştu. Bunun için büyük bir ziyafet tertip etti ve Mansur'u çağırdı. Mansur el-Cezire'ye girer girmez Süleyman onu yakaladı ve hapsedti. Bunun üzerine Mansur'un adamları her tarafa dağıldılar. Karvâş bu durumdan haberdar olunca Oğuzlar'ın arkasından büyük bir ordu gönderdi. Fenek Kalesinin hâkimleri olan el-Beşneviyye Kürtleriyle Nasruddevle'nin askerleri de Karvâş'ın ordusuna katıldılar. Oğuzlarla savaştılar, Oğuzlar yenildi, ele geçirdikleri ganimetleri vererek kendileri için emân diledilerse de onlar bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Oğuzlar ölümüne savaşmaya başladı, çok sayıda Arab'ı yaraladıktan sonra çeşitli yönlere dağıldılar.

Oğuzlar'ın bir kısmı yağma için Nusaybin ve Sincar'a gitmişti. Sonra, Diyarbekir'i yağmaladılar. Nasruddevle, Oğuzlar bölgeyi terk ederse, Mansur'u serbest bırakacağını ve çok sayıda mal vereceğini söyledi. Teklifi kabul edilince Mansur'u serbest bıraktı ve vadettiği malı verdi. Fakat Oğuzlar sözlerinde durmadı. Bir kısmı Nusaybin, Sincar ve Habur'a gidip oraları yağma ettiler." ⁷⁴

Selçuklular bir yandan İslam coğrafyasını hâkimiyetleri altına almaya çalışırken, öte yandan Kafkasya ve Anadolu'da Hristiyanlara karşı fetihlerini sürdürüyordu. Selçukluların kuruluş devrinde Bizans'a karşı kazandığı en önemli zafer Pasinler Zaferi idi. "Hasan Kale (Pasinler) (18 Eylül 1048) zaferinden sonra Bizans İmparatoru IX. Kostantinos Mervanoğlu vasıtasıyla Sultan Tuğrul'dan barış isteğinde bulundu. Zaferden sonra Bizans İmparatoru, Sultan Tuğrul'a verilmek üzere iki elçiyle değerli armağanlar gönderdi. Elçiler Mervanoğlu'na uğramıştı.

⁷² Ebu'l- Âlâ el- Mevdudi, Selçuklular Tarihi, (Ter. A. Genceli), c.I, Ankara 1971, s. 175- 178- 184.

⁷³ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, s. 411.

⁷⁴ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c.9, 297- 299; Gregory Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi, c. I, s. 300.

Ancak Mervanoğlu Selçuklularla dolaylı mücadele içinde olduğu için yolların güvenliğini bahane ederek elçileri ve armağanları yanında alıkoymuştu.”⁷⁵

Osman Turan, Mervanoğullarının Selçuklular ve Bizans İmparatorluğu arasındaki arabuluculuğu için şöyle demiştir: “Bizans İmparatoru, Sultanın tabiiyetine girmiş olan Diyarbakır’daki Mervâni emiri Nasruddevle’nin aracılığı ile sulh teşebbüsüne girişti. Tuğrul Bey kabul edince Bizans elçisi G. Dross, Nasruddevle’nin adamı şeyhülislam Abu Abdullah b. Mervan ile birlikte Selçuklu başkentine gitti. İmparator sultana misli görülmemiş miktar ve kıymette hediyeler gönderdi.”⁷⁶

“1048 yılında Hamidi ve Hezbâni aşiretleri arasındaki ilişkiler kötüye gitti. 1049 yılında Sultan Tuğrul, Melik Nasr üd-devle Ahmet’ten cumaları kendi ismiyle hutbe okutmasını ve bunu memleketin her tarafına yaymasını istedi. Melik bu isteğe olumlu cevap verdi ve talebin yerine getirilmesi için emir verdi. Bu olaydan sonra iki ülke arasında iyi ilişkiler kuruldu. Nasr üd-devle Ahmet, Sultanı desteklemek için bir ordu gönderdiği gibi beraberinde bir sürü kıymetli hediye de gönderdi.”⁷⁷

“Tuğrul Bey 1054-1055 yılında Azerbaycan’a gitti ve Tebriz üzerine yürüdü. Şehrin hâkimi Ebu Mansur Vehsuzan b. Muhammed er- Revâdi Tuğrul Bey’e itaat edip adına hutbe okuttu ve onu hoşnut edecek hediyeler gönderdi. Tuğrul Bey de bölgenin yönetimini ona verdi. Sonra Tuğrul Bey Malazgirt üzerine yürüdü. Burası Rumlar’a ait bir yerd. Şehri kuşatıp halkı zor durumda bıraktı. Ayrıca o civardaki şehirleri yağma ve tahrip etti. Malazgirt müstahkem bir şehirdi. Bu arada Diyarbakır hâkimi Nasruddevle b. Mervan da Tuğrul Bey’e pek çok hediyeler ve askerler gönderdi. Nasruddevle daha önce Tuğrul Bey’e itaat etmiş ve adına hutbe okutmuştu.”⁷⁸

“1054 yılı başlarında Tuğrul Bey Tebriz’e geldi. Kürt Revâdî hanedanından Ebu Mansur Vahsudan’ın ve Gence’de emirlik yapan Şeddadilerin emiri Abdülesvar’ın yıllık vergilerini ödemek şartıyla itaatlerini kabul etti. Mervânî emiri Nasruddevle de asker ve mal yardımı ile Malazgirt seferine iştirak etti.”⁷⁹

1055 yılında Tuğrul Bey Bağdat’a girdi ve Abbasi hilafetinin ve İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlendi. Bu durum Selçukluların siyasi ve dini otoritesini artırdı ve egemenlik alanını genişletti. “Tuğrul Bey Bağdat ve havalisini hakimiyeti altına aldığı zaman Hulvan çevresinde fesat çıkaran Kürtlerin çoğu Tuğrul Bey’e itaat etmişti.”⁸⁰

⁷⁵ Sıbt İbnü’l- Cevzi, Mir’âtü’z-Zaman fi Târihi’l- Âyan’da Selçuklular, (Ter. A. Sevim), Ankara 2011, s. 35.

⁷⁶ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 124.

⁷⁷ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler, s. 500; İbnü’l- Esir, el- Kâmil fi’t-Tarih, c. 9, s. 454; Muhammed Abdülazim Yusuf Ebu’n Nasr, Selaçika Tarihuhum es Siyasi ve’l- Askeri, 2001, s. 61

⁷⁸ İbnü’l- Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, c. 9, 422- 454; Gregory Abu’l- Farac, Abu’l- Farac Tarihi, c. I, s. 304; İbn Kesir, El-Bidâye ve’n- Nihâye, c. 12, s. 156; Ebu Abdullah Muhammed el- Azimî, Azimî Tarihi, s. 13.

⁷⁹ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 130, 131.

⁸⁰ İbn Haldun, Tarihi İbn Haldun, c. 4, S. 491.

Şii Büveyhoğulları en ciddi askeri desteği Kürtlerden almıştı. Selçuklular Şii Büveyhoğullarıyla mücadeleye başlayınca Mervânilerle hasım oldular. “Mervanoğlu Nasirüddin Ahmed itaatten çıkıp Aslan Besasiri’ye yardım etti. Savaşı Büveyhîler kaybedince Sultan Tuğrul ve Mervâniler karşı karşıya geldiler. Bu nedenle ceza olarak onun topraklarının yağması gündeme geldi. Araçlar Mervanoğlu hata yapmıştır, affedilsin diyerek Tuğrul Bey’e şefaatte bulundular. Sultan Tuğrul, “Mervanoğlu’nun tutumundan emin olamam” dedi. Her şeye rağmen Sultan, bir önlem olarak Mervanoğlu’nun yönetimindeki Diyarbekir topraklarının yakın yörelerine gelip karargah kurdu. (17-18 Ağustos 1057)”⁸¹

“Nasiruddin Ahmed, Selçuklu - Büveyhoğlu savaşını Selçuklular kazanınca Sultan’ın eşi Hatun’a değerli armağanlar gönderip ondan “Sultan’dan kendisine zarar gelmemesi amacıyla yardım isteğinde” bulundu ve ona “Ben memleketimin elimden alınması korkusuyla Besasiri’yi destekledim. İki elçiyi gözaltına almam onlara şefkatimden dolayıdır. Ben yetmiş yaşını aşkın bir ihtiyarım. Uç bölgesinde bulunan memleketimi yağma ve tahripten korumaktan başka hiçbir amacım ve emelim yoktur” dedi. Hatun bu mesajı Sultan’a arz edip ondan Mervanoğlu için ricada bulundu. Bunun üzerine Sultan, eşi Hatun’a: “Ben Mervanoğlu’nun beraberindeki hediyeleri almak amacıyla iki elçiyi hapsedtiğini, düşmanlarımıza yardımda bulunduğunu ve bize karşı da etrafı gözetleyip önlemler aldığını yakinen öğrendim. Onun bütün bu hareketleri gerçekten affedilemeyecek nitelikte bir suçtur” dedi.⁸²

“Bu sırada Yâkuti, Mervanoğlu topraklarını yağmalayıp tutsaklar almış idi. Bizans İmparatorluğu’nun elçisi de Silvan’da gözaltında bulunduğu sırada Hatun’a bir mektup göndermiş ve Yakuti’ye karşı Sultan’dan yardım istemişti. Öte yandan Mervanoğlu gözaltında tuttuğu iki elçiyi beş yüz ipek elbise, at vesair armağanlarla Sultan’a gönderdi. Fakat Sultan Mervanoğlu’nun gönderdiği armağanları kabul etmeyip geri gönderdi.”⁸³

“Selçuklu kuvvetlerinin bir bölümü Silvan’a yürüyüp şehri yağma ettiler. Amid’e girmiş olan Mervanoğlu, İbrahim Yınal’a özel bir ulak gönderip ondan yardım isteğinde bulundu. İbrahim Yınal, kendisi için Sultan’dan şefaate talebinde bulunacağını ona vadedmişti. Bu sırada yirmi oğuz askeri, içinde dört yüz rahibin bulunduğu Silvan’daki Nasrâni manastırına girip yüz yirmi rahibi öldürdü. Geri kalanlar ise altı ölçek altın ve gümüş karşılığında canlarının bağışlanmasını sağladılar. Daha sonra Mervanoğlu, Sultan’a elçiler gönderdi ise de Sultan bunları tahkir etti. Fakat Mervanoğlu 100.000 dinar gönderdi. Sultan da onunla sulh yaptı.

⁸¹ Sıbt İbnü’l- Cevzi, Mir’âtu’z-Zaman fi Târihi’l- Âyân’da Selçuklular, s. 26, 33, 35.

⁸² Sıbt İbnü’l- Cevzi, Mir’âtu’z-Zaman fi Târihi’l- Âyân’da Selçuklular, s. 36.

⁸³ Sıbt İbnü’l- Cevzi, Mir’âtu’z-Zaman fi Târihi’l- Âyân’da Selçuklular, s. 36, 37.

Sultan Tuğrul, Mervânilerin Besasiri'ye yardımında bulunması nedeniyle memleketini sıkı sıkıya kontrol ve denetim altında tuttu."⁸⁴

Şeref Han, Selçuklu Mervâni ilişkilerine diğer kaynaklardan farklı bakarak Mervânilerin gönüllü olarak Selçuklulara bağlandıklarını iddia etmiştir: "Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e bir elçi göndererek kendisine itaatini ve bağlılığını sundu. Ayrıca büyük hediye ve armağanlar sundu."⁸⁵

Oğuzlar'ın yerleşmek için en çok mücadele ettikleri bölge Musul ve çevresiydi. Bu yüzden bölgede savaşlar hiç eksik olmadı. "1057 yılında Oğuzlar göçebelerle Musul civarında bir savaşa tutuştular. Oğuzlar yenildi ve bin iki yüz kişi maktul düştü. Oğuzlar'ın reisi Kutalmış ve adamları Sincar dağına gittiler. Sincaroğulları şehrin kapılarını yüzlerine kapayarak bunlarla istihza ettiler. Sultan bu hadiseden haberi olunca çok hiddetlendi ve Musul'a gitmek istedi."⁸⁶

"Çok geçmeden Sultan Sincar'a gitti. Bunun üzerine surlara çıkan kent halkı, ona hakaret ve küfürler yağdırıp "Biz daha önce Besasiri tarafından bozguna uğratılan Kutalmış'a karşı savaştık, şimdi ise size karşı savaşıyoruz" dediler. Onlar, bir yıl önce öldürdükleri Oğuzlar'ın külahlarını çıkarıp sultana gösterdiler ve bunları sarıkların üzerinde öylece bıraktılar. Sultan, Mücella b. Mürecca'nın emiri bulunduğu Sincar'ı hücumla fethedip kadın ve çocukları tutsak aldı ve şehirdeki malları yağmalattı. Şehir camininin ahşap kısımlarını ateşe verdikten sonra yıktırdı. Adeta şehirden eser kalmadı. Öldürülenlerin sayısının dört bin hatta daha fazla olduğu söylenmiştir. Bu hareket üzerine Sultan Tuğrul, şehir içinde konaklamanın güvenli olmaması dolayısıyla şehirden takriben bir fersah uzaklığa çekildi ve daha sonra Telafer'e döndü."⁸⁷ Sultan burasını Sincar'a bağlamaya karar verdi. Bunun üzerine Sincar halkı, İbrahim Yınal'a mektup yazıp "Sultan'ı bu kararından vazgeçirmesini" istediler. Halkın bu isteğini yerinde bulan İbrahim Yınal, kardeşine özel bir mektup gönderip "Ben Telaferlilerin Sincar'da ikamet etmeyecekleri hususunda Sincarlılara güvence verdim. Onlar da bunu kabul ettiler" dedi.⁸⁸

"1056 - 1057 yılında Tuğrul Bey, İbn Mervan'nın hâkimiyetindeki Diyarbekir'e gitti. İbn Mervan ona her gün hediyeler ve eyerler gönderirdi. Sultan Ceziret İbn Ömer'e gitti ve orayı muhasara etti. Burası da İbn Mervan'a aitti. İbn Mervan aralarını düzeltmek maksadıyla sultana çeşitli mallar gönderdi. Müslümanların sınır boylarını korumak ve kafirlerle cihat etmek için nasıl gayret sarf ettiğini anlattı."⁸⁹

⁸⁴ Sibt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtu'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 37, 38, 39; Gregory Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi, c. I, s. 310; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 135

⁸⁵ Şeref Han, Şerefnâme, s. 25.

⁸⁶ Gregory Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi, c. I, s. 308

⁸⁷ Gregory Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi'nde aynı konuyu şöyle özetlemiştir: "Sultan şehri zapt ederek dört bin kişi öldürdü. Akan kanlar bunların suyolunda akmıştı. Sultan şehir içindeki büyük camii ve şehrin bütün saraylarını yıktırdı. Maktüllerin cesetleri taaffün ettiği için Sultan şehirden çıkarak Telafer civarına karargah kurdu." Bak. c. I, s. 310.

⁸⁸ Sibt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtu'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 40.

⁸⁹ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, s. 477.

“1060 yılında Silvan ve Diyarbakır emiri Selçuklu vassalı Ahmed b. Mervan Ebu Nasr el- Kürdi seksen yaşında vefat etti. Nasruddevle Ahmet, elli iki yıl Mervânîlere emirlik yapmıştı. Devrinde hiç kimse onun kadar refah içinde yaşamamıştı. Hakim olduğu bölge, bilim, kültür ve ticaret merkezi olmuştu. Bu dönemde yaşayan Şâfi âlim Ebu Abdullah el- Kâzirûni'nin çalışması sayesinde Şâfi mezhebi Kürt topraklarında yaygın hale gelmişti.”⁹⁰

“Nasruddevle Ahmed'in ölümü ve Fahruddevle Cehir'in vezirliğe atanmasından sonra Mervanlı ailesinde Nizameddin ile kardeşi Said arasında taht mücadelesi başlamıştır. Said'in Sultan Tuğrul'a gidip şikâyetle bulunması üzerine, Sultan onu desteklemek amacıyla onunla beş bin atlıdan oluşan bir kuvvet göndermiştir. Bunlar, Silvan önüne gelince, vezir İbn Cehir, Said'le görüşüp her iki kardeşin arasını bulmayı başarmış, bunun üzerine Selçuklu kuvvetleri geri dönmüştür.” Aynı dönemde Mervânîler arasında taht kavgasıyla birlikte miras kavgası da başlamıştır. “Sultan, babalarının ölümünden sonra Mervanoğullarının çocuklarına bıraktığı paraları talep etmek amacıyla Silvan'a hareket etti.”⁹¹

“1062 yılında Türkmenler Diyarbakır hududunda Bizans'a ait bölgeleri istila ettiler. Alınan esirler Mervânî şehirlerinde satıldı. İmparator bunun hesabını sormak için Frankopulos komutasında bir orduyu ve Urfa valisi Tavdanos'u Selçuklulara saldırı için görevlendirdi. Bizans kuvvetleri Türkleri takip ederek Diyarbakır üzerine yürüdüler. Bu sırada Emir Nizameddin Türk beyleri ile birleşerek şehrin Rum Kapısı önünde Rumlarla şiddetli bir savaşa girişti. İki taraftan on beş bin insan öldü.”⁹²

1063 yılında “Mervanlı emiri Said (Nasr'ın kardeşi) in zehirlenerek ölmesi üzerine Amid halkı, onun küçük yaştaki oğlunu Mervanlı tahtına oturtmak için davet ettiler. Bunu kabul eden çocuk tahta çıktı ve sonra kadı Abu Ali b. el- Bağal'ı emirlik işlerini yürütmekle görevlendirdi. Ebu Ali bu sıralarda bu yörelerde bulunan Oğuz emiri İbn Han'ı, amcası Nasr'a karşı yardıma çağırdı. Buna karşılık Nasr kardeşinin karısıyla evlenme ve Ebu Ali'yi tutuklatması hususunda bir anlaşma yaptı. Onun Amid'e yaklaşması üzerine İbn Han buradan ayrıldıktan sonra Nasr, Amid'e geldi ve yönetimi ele aldı.”⁹³

“Mervânî hükümdarı Emir Nizameddin'in kardeşi Said'le arası tekrar açıldı. Said, Sultan Tuğrul Bey'e sığındı ve yardımını istedi. Tuğrul Bey de komutanlardan

⁹⁰ İbnü'l- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 155, 206; Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler, s. 500 - 506. Mervânîler hakkında Nejat Göyünç şu bilgileri vermiştir: “978 yılında Irak'taki Büveyhiler Diyarbakır'ı ele geçirdi. 984'ten itibaren Diyarbakır bölgesi Humeydiye kabilesinin reisi Baz'ın işgaline uğradı. Ebu Ali b. Mervan Mervânî emirliğini kurdu. Nasruddevle döneminde bu şehir İslam âleminin en büyük merkezlerinden biri haline geldi. Bu devirde haricilik yerine bölgeye sünni mezhepler yerleşti.” Nejat Göyünç, DİA Diyarbakır, c. 9, İstanbul 1994, s. 495.

⁹¹ Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtu'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 102, 110.

⁹² Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 152.

⁹³ Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtu'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 114, 115.

birini 5000 süvari ile büyük bir orduyu emrine vererek Silvan'a gönderdi. Emir Said, bu askerleri alarak 1064 yılında Silvan kapılarına geldi ve saldırıya başladı. Vezir ibn Cehir kaleden inerek kendisiyle görüştü. Ona ailenin devamını sağlamak için çok para ve beylik vadetti. Said mücadeleden vazgeçti. Nizameddin, Tuğrul Bey'in komutanına 50 000 altın verdi. O da geri döndü. Emir Said ise bir köşeye çekilerek kardeşiyle iyi geçinmeye başladı." ⁹⁴

Sultan Alparslan Dönemi (1064-1072)

Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde Selçuklu Devleti kuruluşunu tamamlamış ve Sultan Alparslan'la birlikte devlet yükselişe geçmiştir. Sultan önce ülkede siyasi istikrarı sağlamış sonra ordusunu güçlendirmiştir. "Sultan Alparslan'ın hususi ordusu memluklerden oluşmuştu. Profesyonel ordu Türk, İranlı, Arap, Kürt, Ermeni ve diğer halklardan oluşmuştu." ⁹⁵

"Sultan Alparslan 1063'te Rum diyarına gitti. Sultan'a Kürt hırsızlardan bir taifenin Hulvan hududunda yolları kestikleri, her tarafta birçok mel'anelerde buldukları haberi verildi. Bunun üzerine Sultan, asker hazırlayarak bunların üzerine gönderip hepsini kılıçtan geçirtti. Bundan sonra ölümden kurtulan Kürtlerden bir cemaat gelerek eşkiyaya karşı yolların emniyetini deruhte etti." ⁹⁶

"Fars bölgesinde Şebankâre emirlerinden Fazluye, Gence ve etrafında serdar olup müstakil han ve başlı başına sultandı. Alparslan, veziri Nizamülmülk'ü ona kendine itaat için gönderdi. Fazluye Sultan'ın davetini kabul etti ama gönlünde düşmanlığı sakladı. Sultan, Fazluye'yi Fars vilayetine vali olarak tayin etti. Sonra Fazluye muhkem hisarını sığınak yaptı ve Selçuklulara isyan etti. Başarısız oldu ama Sultan onu affetti." ⁹⁷ "Ancak Fazluye Sultan'a ikinci defa isyan etti. Sultan isyancıları kuşattı, yakaladı ve onu ölüm cezasına çarptırdı. Şebankare bölgesi Selçuklular için uzun süre sorun oldu. Atabeg Fahreddin Çavlı bölgenin imarı için yoğun bir çaba sarf etti. Fars bölgesindeki Şebankare Kürtlerini kendine boyun eğdirdi ve onları sürekli denetledi." ⁹⁸

Osman Turan, Selçuklu Şebankâre ilişkilerini şöyle özetlemiştir: "Melik Kavurd, 1065 yılında Şebankârelilerden Fazluye'yi mağlup ederek Şiraz'ı aldı. Sultan Hemedan'a varınca Fazluye Sultan'a sığındı ve Kavurd'tan şikayet etti. Alparslan ona hil'at, altın eyerli at ihsan etti. Şiraz'ı kendisine iltizam olarak verdi. 1067'de Şiraz meliki Fazluye mensup olduğu savaşçı ve âsi Şebankâre kabilelerine dayanarak isyan

⁹⁴ İbn'ül- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 169; Abdurrahim, Tufantoz, Mervâniler, DİA, c. 29, Ankara 2004, s. 230,231.

⁹⁵ Sergey Grigoreviç Ağacanov, Selçuklular, s. 172.

⁹⁶ Sadruddin Ali el- Hüseyini, Ahbârüd-Devleti's- Selçukiyye, (Çev. N. Lugal), Ankara 1999, s. 24; Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme (Haz. E. Merçil), İstanbul 1977, s. 59.

⁹⁷ Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, s. 72, 76.

⁹⁸ İbn Belhi, Farsnâme, s. XII, XVI.

etti. Üzerine Nizamülmülk ve Çavlı gönderildi. Emir mağlup edildi, kaleleri yıkıldı ve isyancılar dağıtıldı. Fazluve öldürüldü.”⁹⁹

Thomas Ripper, Mirhond’dan rivayetle diyor ki: “Alparslan Haziran- Temmuz 1066’da Nişabur’a doğru yola çıktı. Aralarında Diyarbakır’ın Mervâni emirinin de bulunduğu çok sayıda vasal, ramazan ayını sultanla geçirmek üzere sarayında toplanmıştı. Sultan, şevval ayının başında Ramazan bayramı münasebetiyle ülkenin 12.000 emiri ve diğer önemli şahsiyetlerini huzuruna kabul etti. Hayırseverliğini sergilemek için vasallarına muazzam bir servet bağışladı.”¹⁰⁰

“1067 yılında Salar-ı Horasan adındaki bir komutan emrinde 5000 süvari olduğu halde Silvan’a geldi. Su Kapısı’nda karargâh kurdu. Bu sırada vezir barışı sağlamaya çalıştı. Geri döndüğü takdirde kendisine 30 000 altın vadetti. Vezir Nasruddevle’nin oğlu Emir Hasan’ı kendisine rehin olarak verdi. Bunun üzerine Salar-ı Horasan şehre girmek istedi. Vezir, Salar ve arkadaşlarını yakaladı, ellerindeki yağma etti ve askerlerin bir kısmını öldürdü. Emir, Salar-ı Horasan ve arkadaşlarını getirtip hepsinin başlarını kestirdi.”¹⁰¹

“Alparslan 1068 yılında Kafkasya seferine çıktı. Yanında Nizamülmülk ve meşhur Kafkas fatihi Sav- tekin de vardı. Sultan uzun bir çabadan sonra Kafkasya’yı fethetti. Tiflis ve Rustov şehirlerini Fazlun’un idaresine vererek orada bir uç beyliği kurdu. Fazlun, Malazgirt zaferi dönüşünde Sultan’a itaatsizlikte bulundu. Nizamülmülk, Fazlun üzerine yürüdü ve onu esir alarak Sultan’a götürdü.”¹⁰²

“1069 yılında Mervâni emiri Nizameddin ile kardeşi Emir Said arasında yeniden anlaşmazlık çıktı. Said Silvan’dan çıkararak Sultan’a sığındı. 1071 yılında Rum kralı Konstantiye’den çıkararak Malazgirt’e gitti. Alparslan bunu duyunca Irak’tan çıkıp Diyarbakir’e geldi. Dicle kenarındaki Herşefiye’ye indi.”¹⁰³ Emir Said de yanında bulunuyordu. Emir büyük miktarda mal ve hediye hazırladı. Hoca kendisine dedi ki: “Bence sen de sultanın yanına gel. Arzu ettiğin şekilde dönersin.” Emir bu teklifi kabul ederek daha çok hediyeler ve paralar hazırladı. Emir’in karısı ve kız kardeşleri Hoca Nizamülmülk’ün yanına gelerek eteğine sarıldı ve “Senin bahtına sığınyoruz” diye yalvardılar. Hoca onlara şu karşılığı verdi: “Vallahi ben onu Emir olarak sizden alıyorum, Sultan olarak size iade edeceğim.”

⁹⁹ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 157, 158, 160.

¹⁰⁰ Thomas Ripper, Diyarbakır Merwanileri (Çev. Bahar Ş. Fırat), İstanbul 2012, s. 236, 237.

¹⁰¹ İbn’ül- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 171, 172; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 161.

¹⁰² Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 164, 188, Marie F. Brosset Gürcistan Tarihi’nde, Fadlu’dan Gence senyörü olarak söz etmekte ve Fadlun’un Gürcüler üzerine fetihlerde bulunduğu bilgisini vermektedir. Bak. s. 292, 293; Kerimüddin Aksarayi, Müsâmeretü’l- Ahbâr, (Çev. M. Öztürk), Ankara 2000, s. 12’ de diyor ki: “Alp Arslan, cihangirlik sevdasına düşerek her tarafa saldırıda bulundu. Fazlun ile birlikte Pars’a geldi.”

¹⁰³ “Sultan bu hudut şehrinin surlarını hayranlıkla temaşa etti ellerini teberrüken hisarın taşlarına ve göğsüne sürdü.” Bak, O. Turan, Selçuklular Tarihi, s. 169.

Sonra Sultan'ın yanına gittiler. Sultan, Nizameddin'e ilgi gösterdi. O da Sultan'a saygı göstererek hediyeler sundu. Hoca, Sultan'a olanları anlattı ve kendisinin onlara söz verdiğini söyledi. Sultan buna itiraz ederek dedi ki: "Ben kardeşi Said'e yemin ettim." Fakat vezir diretti ve şunları söyledi: "Ben bunları yapamam çünkü söz verdim. Madem ki sen de yemin etmişsin, o halde sen ava çık ve bu işi bana bırak." dedi. Sonra Vezir, Emir'in kardeşini yakalayarak kendisine teslim etti. Vezir, Nizameddin'e: "Senin sultan olacağına söz vermiştim ama bizim yalnız bir Sultanımız vardır. Sen de Sultan'ül- Ümerasın" dedi ve kendisine bu unvanı verdi."¹⁰⁴

"Sultan Alparslan Ağustos 1071 yılında Hemedan'dan hareketle Ahlat'a bağlı Erciş ve Malazgirt'e gelerek bu iki şehri fethetti. Sultan Silvan'a vardı. Buranın emiri olan Nasr b. Mervan, Sultan'dan korktuğu için derhal onun katına geldi. Vezir Nizamülmülk daha önce Nasr'a gidip onu Sultan'ın katına getirmişti. Sultan, ona yakınlık gösterip hil'at giydirdi ve ordusu için "100 bin altın (dinar) ödemesini" emretti. Nasr, Sultan'a halktan topladığı paraları gönderdi ise de Sultan bunları kabul etmedi ve "Benim, çiftçilerin paralarına ihtiyacım yoktur" dedi. Bunun üzerine Nasr, bizzat kendisine ait paralardan Sultan'a yolladı. Alparslan başta Süveyda (Siverek) olmak üzere birçok hisar zapt etti."¹⁰⁵

Malazgirt Meydan Savaşı sırasında Selçuklu ordusunda Kürt varlığı hakkında kaynaklarda şu bilgiler rivayet edilmiştir: "1071 Malazgirt Meydan Savaşı için yoğun bir hazırlık yaptı. Sultan Alparslan askerlerine veciz bir konuşma yaptı. "Biz, Müslümanların eskiden beri yapageldikleri gazayı yapmak istiyoruz" dedi. Onlar da "Ey Sultan, biz senin memlûkleriniz, sen ne yaparsan biz de sana uyarız." dediler. Biraz önce 10 000 Kürt Sultan'a katılmıştı. Bununla birlikte Sultan, ulu tanrıdan sonra buyruğundaki dört bin kişilik hassa askerine güveniyordu."¹⁰⁶

İbnü'd- Devâdâri, Kenzü'd- Dürer ve Câmî'ül Gurer adlı eserinde "Sultan Alparslan'a Kürtlerden vesair kavimlerden olmak üzere 10 bin kadar insan da katılmıştı "¹⁰⁷ demiştir.

M. Ali Sallabi, Tarihi İbn Ebi'l- Heycai'den naklen diyor ki: "Kürtler Selçuklu ordusunu oluşturan unsurlardan biridir. Alparslan Malazgirt Savaşında Kürt unsurlardan on bin asker toplamıştı. Kürtler savaşlarda atlı askerlerin cesareti ile temayüz etmiştir."¹⁰⁸

¹⁰⁴ İbn'ül- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 173-176; Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 181.

¹⁰⁵ Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 166; Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, s. 81, 82.

¹⁰⁶ Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 170; "Mervânî emiri Nizameddin'e ait askerler ile mahalli gönüllülerden oluşan 10 bin kişilik bir Müslüman ve Kürt askeri de ona iltihak etmişti." Bak. O. Turan, Selçuklular Tarihi, s. 178.

¹⁰⁷ Faruk Sümer- Ali Sevim, İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, TTK Ankara 1971, s. 57.

¹⁰⁸ Ali M. Sallâbi, Devlet'i Selâçika, s. 383.

“Muhtemelen Mervâni emirliğinin Müslüman nüfusunun bir kısmı da 1071 Malazgirt Muharebesinde sultanın saflarında gönüllü ve aktif olarak yer almıştı. Öyle anlaşılıyor ki Michael Psellos çok sayıda Kürt askeri varlığı yüzünden sultanı “Perslerin ve Kürtlerin” hükümdarı olarak tanımlamıştı.”¹⁰⁹

Selçuklular Malazgirt Meydan Savaşından sonra Anadolu’yu fethetmeye devam ederken Mervâni hanedanlığı da taht kavgalarıyla uğraşıyordu. “Said’in kardeşi Nizameddin, vezir Nizâmülmülk’e kendisini desteklemesi için para vermişti. Bunun üzerine Said, kardeşi Nizameddin’e mektup yazıp güzel sözlerle onun kalbini hoş tuttu. Kendisine sadık kalacağı hususunda ona ant içti. Bunun üzerine Nizameddin, onu Silvan’a davet edip ona iyi davrandı ve onu serbest bıraktı. Ona, Amed’in yönetimini verdi. Fakat sonra buna pişman oldu. Sonra cariyesini çağırıp kardeşi Said’i öldürmesini söyledi.” Kardeşinin ölümü üzerine Amed, Nizameddin’in yönetimine geçti. Hâkimiyetinde hiçbir engel kalmadı. Kardeşleri ve amca çocukları emri altına girmiş oldu.”¹¹⁰

Melikşah Dönemi (1072-1092)

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah devrinde Selçuklular en parlak devrini yaşamıştır. Selçuklular, imparatorluk bünyesinde yer alan Kürtlerle değişik düzeylerde ilişkilerini sürdürmüştür. Bu dönemde Selçuklular Mervânileri tamamıyla hakimiyeti altına almıştır. İran, Kafkasya ve Musul çevresinde Kürtlerin çıkardığı isyanları bastırmıştır.

“Melikşah, Kirman’da Melik Tutuş’a karşı olan mücadelesinde Kürt ve Arap kuvvetleri kullanmıştır. Ödül olarak ta onlara toprak hediye etmiştir. “Hemedan civarındaki Kereç’te 16 Mayıs 1073 de Sultan ve Melik Kavurd’un orduları karşılaştı. Melikşah ordusunun sol kanadındaki Emir Temrek’in askerlerinin çoğunu Kürtler teşkil ediyordu. Kürt- Arap askerlerinin yaptığı taarruz sonunda Kavurd ordusu hezimetle uğramıştır. “1076-1077 yılında Tutuş Selçuklu vassalı Nasr b. Mervan’ın yönetiminde bulunan Diyarbakır topraklarına yönelip oralarda tahrip ve yağmalarda bulundu; çünkü Musul emiri Müslim Nasr’ı koruyup ona askerleri için para yardımında bulunuyordu. Bu durum karşısında Tutuş, Sultan Melikşah’a bir mektup yazıp ondan yardım talebinde bulunmuştu.”¹¹¹

1077 yılında Selçuklu emirlerinden Atsız, Mısır’ı fethettiği zaman 20 bin kişilik ordusunda Türkmenler, Kürtler ve Araplar vardı. 1083 yılında Selçuklu emiri

¹⁰⁹ Michael Psellus: Chronographia, (1017-1078) “Now I was aware (though he was not) that the Sultan himself, the King of the Persians and Kurds, was present in person with his army, and most of their victories were due to his leadership.” s. 104, halsall@fordham.edu (25. 11. 2012. saat 10.19) Thomas Ripper, Diyarbakır Merwanileri, s. 118; Işın Demirkent çevirisinde Kürt ismi geçmemektedir. Bak. Mikhail Pesellos’un Khronographias’ı, (Çev. Işın Demirkent), Ankara 1992, s. 229.

¹¹⁰ Sibt İbnü’l- Cevzi, Mir’âtü’z-Zaman fi Târihi’l- Âyân’da Selçuklular, s. 180, 182.

¹¹¹ Sibt İbnü’l- Cevzi, Mir’âtü’z-Zaman fi Târihi’l- Âyân’da Selçuklular, s. 227.

Tutuş'a karşı harekete geçen Musul emiri, Dımeşk'a yürürken ordusu Kürt ve Araplardan oluşmuş idi."¹¹²

"Sultan Melikşah 1079 yılında Diyar-ı Rebia'ya gelmiş ve Sincar'ın alt tarafında konaklamıştı. Orada bir çocuğu olunca adını ne koyacaklarını konuştular. Melikşah sordu: "Bu şehrin adı nedir?" Yanındakiler Sincar diye karşılık verdiler. Bunun üzerine o da şöyle dedi: "Çocuğun adı Sencer olsun." Ve böylece çocuk Sencer adını almış oldu."¹¹³

"1080 yılında Amid ve Silvan emiri, Selçuklu vasalı Nasr b. Mervan öldü. Beyliğin yönetim işleri Rahbe ehlerinden İbnü'l- Enbâri'ye verildi. Nasr'ın cesedi babasının yanına gömüldü. Geride Mansur, Behram ve Ahmed adlarında üç çocuk bıraktı."¹¹⁴ Nasr'ın yerine oğlu Mansur geçti. "Emir Mansur, babası gibi sâdik bir emir değildi. Müslim ile münasebetleri şüphe uyandırıyor. Müslüman halkın Selçuklulara temayülü dolayısıyla veziri Ebu Tahir Anbâri'yi azledip yerine Hıristiyan tabib Ebu Salim'i getirmiş ve Hıristiyanları imtiyazlı mevkilere çıkarmıştı. Bu hal Diyarbakır ülkesinde ciddi huzursuzluklara sebep olmuştu. Ciddi bir devlet adamı olan Fahruddevle Cehir, Melikşah'a durumun ehemmiyetini anlatmıştı."¹¹⁵

Mervânileri daha iyi bilen İbn'ül- Ezrak, Selçuklu sultanı Melikşah'ın Mervâniler hakkındaki politikasını şöyle özetlemiştir: "1084 yılında Mervânî hükümdarı Nizameddin'in veziri Fahruddevle, Emir'den ayrılarak Sultan Melikşah'ın yanına gitti. Mervânî Devleti'nin sarsılıp bozulmaya başladığını haber verdi. Hoca Nizâmülmülk'le konuştu. Kendisine Mervânî memleketini, hazinelerini, paralarını ve değerli mallarını anlattı. Adı geçen memleketi alıp haddi hesabı olmayan mal ve servet alabileceklerini ve bunu da kendisinin sağlayabileceğini bildirdi. Hoca da Sultan'la konuştu. Bunun üzerine Sultan, ordunun başına Fahruddevle'yi getirerek Diyarbekir'e yolladı.

"Mervanoğlu Beyliği'nin Selçuklu Sınırlarına Katılması

Sultan Melikşah, Fahruddevle'ye Diyarbakır bölgesini¹¹⁶ şu şartlarla ikta etti:

- 1- Devlet hazinesine her yıl belli miktarda vergi ödeyecek,
- 2- Diyarbekir'deki kendi sarayının kapısında üç namaz vaktinde davul (nevbet) çaldırarak,
- 3- Sultan'a ait ordugâhta, namaz vakitlerinde günde beş kez davul çaldırarak,
- 4- Cuma hutbelerinde, sultanın adından sonra kendi adını okutturacak,

¹¹² Nazmi Sevgen, Türk Beylikleri, s. 17, 18.

¹¹³ İbn'ül- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 242.

¹¹⁴ Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 232, 235.

¹¹⁵ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, s. 204.

¹¹⁶ XI. yüz yılda Mervanoğulları Beyliği Diyarbakır ve Ahlat olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Diyarbakır bölümü; Amid, Silvan, Erzen ve Mardin kentleriyle Siirt, Kızıltepe, Hasan Keyf, Gölcük, Atak, Ergani, Çermik, Cizre, Savur, Hısnı Zülkarneyn, Behmut gibi ilçe ve kaleleri içine alıyordu. Ahlat bölümü ise Ahlat ve Bitlis kentleriyle bunlara bağlı ilçe ve kaleleri kapsamakta idi.

5- Bastıracağı paralara da hutbede olduğu gibi, sultanın adından sonra kendi adını koyacak. Sultan ayrıca Fahruddevle'ye hil'at giydirip davul ve bayraklar verdi.”

117

Bu ordu ülkeye yaklaşınca Nasıruddevle durumu öğrendi ve memleketin yönetimini Hekim Ebu Salim'e ve karısına bırakarak Cezire'ye gitti. Ayrıca yakın akrabalarından seçkin bir heyeti 1085 yılında İsfahan'a Sultan'ın eşğine gönderdi. Vezir Fahruddevle ise Diyarbakır topraklarına varınca askerlerini taksim etti. Kendisi Silvan'a, oğlu Zaimurrüesa'yı da Amed'e gönderdi. Silvan ve Diyarbakır kuşatıldı. Sonra Artukluların dedesi Emir Artuk da Sultan tarafından büyük bir orduyla vezire yardıma gönderildi. O da kuşatmaya katıldı, şehrin sularını kesti ve çok baskı yaptı.

“Sultan tarafından Diyarbakır'ı iktâ olarak alan Fahruddevle ibn Cehir fetih amacıyla Diyarbakır'a geldiğinde ciddi sorunlarla karşılaştı. Müslim b. Kureyş kendisine karşı ittifak yapmıştı. İbn Cehir, Müslim'e karşı sultandan yardım istedi. Sultan Artuk Bey'i yardım için görevlendirdi. İbni Mervan da Müslim'i destekledi. Taraflar arasında şiddetli savaşlar oldu. Sonra Müslim b. Kureyş'le Artuk Bey anlaştı ve Artuk Bey kuşatmayı kaldırdı. Bunun üzerine Müslim de bölgeden çekildi. İbn Cehir sultanın kendisine verdiği görevi yapamadı ve başarısız oldu.”¹¹⁸

Memleket bir süre daha kuşatma altında kaldı. Vezirin yardımına Sultan tarafından Kuhbari adında bir adamın komutasında yeni bir ordu gönderildi. Böylece askerlerin sayısı iyice çoğaldı ve her tarafta kuşatma şiddetlendi. İlk fethedilen yer Amed oldu. Silvan şehri teslim oldu. Vezir şehre girdikten sonra duruma egemen oldu. Mevanoğulları'nın paralarını ve hazinelerini ele geçirdi. Ebu Salim'i tutukladı. Asker ise Sultan'ın yanına döndü. Yalnız güvenlik için komutan Çubuk ile birlikte 300 atlı kaldı. Fahruddevle Çubuk'a beylik olarak Hartbur denilen Ziyad Kalesi'ni verdi.”¹¹⁹

Gregory Abu'l- Farac, Selçuklularla Mervâniler arasındaki ilişki hakkında daha farklı bir bilgi vermiştir: “1084 yılında Mervanoğlu, Fırat kıyılarına kadar Musul'da hüküm sürüyordu. Bu adam göçebelerin ordularına güvendiği için gerektiği tarzda Sultan'a itaat etmiyordu. Sultan Melikşah, Emir Artuk'a haber göndererek Türkmen ordularını toplamasını ve harbe hazırlanmasını emretti. Mervanoğlu bunu haber alınca emir Şerefüddevle'den yardım istedi. Bunlar toplandılar ve Amid civarına geldiler. Artuk ta buraya geldi. Şerefüddevle, Türkmen ordusunun büyüklüğünü görünce: “Ben de Mervanoğlu da sultanın bendeleri olduğumuza göre bu muharebe neden vuku buluyor, siz geri gidin biz de geri gidelim arada sulh olsun”¹²⁰ dedi.

¹¹⁷ Sibt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 255.

¹¹⁸ Sibt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 259 – 261.

¹¹⁹ İbn'ül- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 190 - 204.

¹²⁰ Gregory Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi, c. I, s. 330.

Selçuklular, Fahruddevle eliyle Mervâni emirliğine son verdiler. Ülkeyi Fahruddevle iki yıl iyi bir şekilde yönetti. Sonra yönetimi suistimal etti. "Fahruddevle Dârâ'da sultanla karşılaştı. Mervanoğullarından aldığı mal ve paralardan büyük bir miktarı ona verdi. Mervanlı memleketinin durumunu iyi bilen Amid Ebu Ali sultanın katına çıkıp "İbn Cehir, Mervanlı ailesinin mal ve zenginliklerini kendisine aldı, bu nedenle de onun hakkında pek çok dedikodu ve kötü sözler yayılıp söylendi" dedi. Bunun üzerine sultan İbn Cehir'i Silvan'daki görevinden azledip yerine Amid'i atadı. O da Silvan'a gidip görevine başladı."¹²¹

"Kafkasya genel valisi olan Sav-tekın Bağdat'ta (1085) vefat edince Şeddadiler emiri Fazlun Gence'yi ele geçirmişti. Fakat Melikşah 1087'de Emir Bozan'ı üzerine sevk ederek Gence'yi elinden almış ve bölgeyi Yağı-sıyan oğlu Mehmet'e iktâ etmiştir."¹²²

1092 yılında Sultan Celaleddin Melikşah vefat etti. Bütün Selçuklu ülkesi yasa boğuldu. "1092 yılında Sultan Melikşah'ın ölüm haberi Silvan'a ulaşınca halk birbirine girdi ve anlaşmazlıklar çıktı. Sultanın ölüm haberi üzerine halk Sultan Berkyaruk'u çağırarak konusunda ittifak etti ve kendisine şu mektubu yazdılar: "Burası babanın memleketidir. Biz sizden başkasını istemiyoruz. Ya sen gel al, ya da teslim alacak birisini gönder. Biz şehri muhafaza ediyoruz." Ne var ki Sultan bu memlekete gelmek fırsatını bulamadı, yalnız geleceğini vadetti. Zaman uzayınca halk tekrar toplanarak kimin sarayda oturup şehri koruyacağını konuştu. Sonra Şeyh Ebu Salim üzerinde karara vardılar. O istemediği halde onu hükümdarlık burcuna oturtular.

Bir süre böyle geçti. Sultanın vekilinin memlekete gelmesi gecikince halk arasında tekrar anlaşmazlık çıktı. Bazıları Mervanoğullarından Nasıruddevle'yi çağırıp memleketi ona teslim etmek istedi. Ne var ki halk Mervanoğullarının yönetiminden hoşlanmıyordu. Çünkü Sultanın devletinden ve İbn Cehir'in adaletinden çokca iyilik, hayırseverlik, saygı ve hakka riayet görmüşlerdi. Bu nedenle Nasıruddevle'nin gelmesini kabul etmediler.

Öte yandan Sultan Tacüddevle Tutuş b. Alparslan daha Melikşah zamanında bütün Şam'ı ve sahil bölgesini ele geçirmişti. Melikşah'ın vefatı üzerine Tutuş, Rakka, Habur ve Rahbe'yi ele geçirdi. "Sonra Nusaybin'i kuşattı. Tutuş Nusaybin'i kılıçla fethetti ve halktan haddi hesabı olmayan insan öldürdü. Şehri yağmaladı. Nusaybin halkının başına gelenler kafirlerin başına gelmemişti."¹²³ Silvan'a uzun süre Sultan tarafından kimse gönderilmediği için halkın temsilcileri bu defa Nusaybin'de bulunan Sultan Tacüddevle'nin yanına gitti. Heyet Nusaybin'de Tacüddevle ile görüştü. Tacüddevle onlara ilgi ve sevgi gösterdi, kendilerini ağırladı. Heyet üyeleri kendisine şöyle dediler: "Sizin için memleketi muhafaza ettik. Fakat Sultan tarafından

¹²¹ Sibt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtu'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, s. 275.

¹²² Osman Turan, Selçuklular Tarihi, s. 202.

¹²³ Ahmed b. Mahmud, Selçuk-nâme, c. II, s. 32.

kimse gönderilmedi. Sen de onun kardeşinin¹²⁴ ve memleket başkalarından çok senin hakkındır. Biz de sizden başka kimseyi istemiyoruz." Tacuddevle "Birkaç gün sabredin birlikte gideriz." dedi. Onlar da kaldılar. Bu arada Mervâniler yeniden yönetimi ele geçirmek istediye de halktan yeterince destek bulamadılar.

Tacuddevle, Amed'de birkaç gün kaldıktan sonra Silvan'a gitti. 1094 yılında şehir Tutuş'a teslim edildi. Sultan halka iyilik yaptı. Adaletli bir yönetim kurdu. Üzerlerinden vergileri, aşarı, masrafları ve bütün kötülükleri kaldırdı. Halk onun sayesinde mutlu bir hayata kavuştu. Sultan, el- Kâfi b. Cehri vezir yaptı. Tacuddevle sarayda kendi kullarından Tuğtekin adında birisini bıraktı."¹²⁵ Bölge Tacuddevle'den sonra Melik Dukak'ın, sonra Emir Yenâl'in yönetimi altına geçti. Bir dönem şehir Emir Hamur Tekin'in eline geçti. 1109 yılında Ahlat Emiri Sökmen Silvan'ı kuşattı ve şehri ele geçirdi. Halkın üzerinden bütün vergileri, aşarı ve baskıyı kaldırdı. Ayrıca halkın dövülmesinde kullanılan binayı yıktı. Surlarda çalıştırılmak üzere toplanan insanları serbest bıraktı. Bunlardan başka, halka kendi mülklerinde tasarruf etme imkanı verdi. Haracı azalttı ve bütün zulüm araçlarını kaldırdı. Kazıgılı adında bir kölesini vali olarak saraya yerleştirdi ve şehri Hoca Esirüddeve Ebu'l- Fütuh'a teslim etti."¹²⁶

Sultan Sencer Dönemi

Sultan Sencer döneminde İran'ın doğusunda Kürdistan adıyla bir eyalet kurulmuştu. "Sencer devrinde Kürtler 1119 yılında çıkan ayaklanmalara karıştılar. Bu ayaklanmaları bastırmak üzere Hakkâri, Zevzan ve Başnaviye'ye asker gönderildi. Buna rağmen Kürtler kısa bir süre sonra Tur Abdin'deki Hristiyan patriğinin kalesini zapt ettiler."¹²⁷

Sultan Muhammed Dönemi

"Mazenderan ümerasından bir cemaat ile Fars diyarında ki Şebankâriye Kürtleri sultanın hizmetinde idi. Bunların memleketleri sarp ve kaleleri yüksek idi. Sâbık sultan, ihsan ile bunların gönüllerini avlamış, silah kullanmadan bunları idaresine almış idi. Zira bunlar yüzünden yollarda emniyet kalmamıştı. Bunlar fenalık yapmaya alışıkta. Dergezini, efendisi ve bu ikisinin yardımcıları bu cemaate kötü davrandı ve onlara zulüm ettiler. Bunun üzerine bunlar ürktüler, kalelerine dönerek gizli olan fenalığı meydana vurdular ve sakin olan fitneyi harekete geçirdiler."¹²⁸

¹²⁴ Tacuddevle Berkyaruk'un kardeşi değil amcasıdır.

¹²⁵ İbn'ül- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 205 - 210.

¹²⁶ İbn'ül- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, s. 233, 234.

¹²⁷ V. Minorsky, Kürtler ve Kürdistan, s. 68.

¹²⁸ Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Ankara 1999, s.118.

1111 yılının sonlarında Sultan Muhammed'in komutanı Karaca Saki, Silvan'a gelerek tepelerin üzerine indi. Sonra hile ile şehri ele geçirdi. "Sultan Mahmud'un Musul ve Cezire valisi Emir Cüyüş Beg idi. O zaman Kürtler bölgede yayılmış durumdaydı ve fesat çıkarıyorlardı. Birçok kaleye hâkim olmuşlardı. Yolları tehlikeliydi. Cüyüş Beg onların üzerine yürüdü ve kalelerini muhasara etti. Hakkâri, ez-Zevzan ve Beşneviyye yöresindeki birçok kaleyi fethetti. Kürtler ondan korkmaya başladı. Kürtler dağlara, ovalara ve dar geçitlere kaçtılar. Yol emniyeti sağlandı. Kürtler ondan korktukları için silah bile taşıyamıyorlardı."¹²⁹ Muhammed İbn Melikşah'ın 1110' daki Suriye seferine, Kürt Revâdî aşiretinden Merağa hâkimi Ahmedil İbn Wahsudan da katılmıştı."¹³⁰

Kürtlerle Selçuklular arasında genellikle barış ve iş birliği egemen olmuştur ancak bir defasında çok küçük bir sorundan dolayı büyük bir çatışma çıkmıştır. Tarih kitaplarında sıkça yer alan bir örneği aktaralım. "Bir Türkmen düğün kafilesi Zevzan'dan geçerken Kürtler yolu keserek ziyafete iştirak etmek istediler. Türkmenler karşı geldiler fakat Kürtler sayıca üstün oldukları için Türkmenleri yendi ve gelini alıp kalelerine götürdüler. Bu yüzden büyük bir muharebe çıktı, yollar kesildi, kervanlar yağmalandı ve iki taraftan 10 000 kadar insanın kanı döküldü. 30 000 kadar Kürt toplanarak Habur civarında Türkmenlerle harp etti ve Kürtler mağlup oldular. Maktûl düşenler Habur Nehri'nin kıyılarından Nusaybin'e kadar sürüklendiler. Bunlar iki defa Musul civarında karşılaştılar ve Kürtler hezimete uğradılar. Türkmenler Kürtleri müteaddit defalar Suriye'de mağlup ettikten sonra bunları Kilikya'ya kadar takip ettiler. Erkekleri ve kadınları hatta çocukları bile öldürdüler."¹³¹

"Öte yandan Abbâsi halifeleri Türklerin hilafet ordusundaki güçlerini kırmak ve onları zayıflatmak amacıyla Kürtlerden de yararlanmışlardır. Hamidiye Kürtlerinin ünlü lideri Emir İsa'nın hilafet ordusuna katılması ve 1134 tarihinde halife Müsterşid Billah tarafından karşılanması bu siyasetin somut delillerinden biridir."¹³²

Bu olumsuz örnekler rağmen Haçlılara karşı Kürt-Türk ittifakı daha yaygındır. İşte Gregory Abu'l- Farac'in rivayetiyle sabit olmuş ittifak örnekleri şöyledir: "1278 yılının yaz mevsiminde Türkmenlerden, çöl sakinlerinden ve Suriye'de toplanan Kürtlerden müteşekkil bir kalabalık Suriye'de bir araya geldiler. Kilikya'yı istila ederek Hamdun'a kadar ilerlediler, memlekette büyük tahribat yaptılar ve çok ganimet aldıktan sonra geri döndüler. 1282 yılında çöl kabilelerinin, Türkmenlerin ve

¹²⁹ İbnü'l- Esir, el- Kâmil fit Tarih, c. 10, s. 477.

¹³⁰ V. Minorsky, Kürtler ve Kürdistan, s. 69; Muhammed Abdülazim Yusuf Ebu'n Nasr, Selaçika Tarihuhum es Siyasi ve'l- Askeri, s. 92.

¹³¹ Gregory Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi, c. II, s. 439, 440; Aynı konuda çok farklı rivayetler vardır. Mesela Şemseddin Ebu Abdullah b. Kaymaz ez Zehebi, Siyer-i Âlâm ve'n- Nübelâ, (Tahkik, Ş. Arnavut)"Türkmenlerle Kürtler arasında büyük bir fitne başladı. Musul, Cezire, Azerbaycan, Şam, Şehrizer'da yıllarca devam etti. Sayılamayacak kadar insan öldü. Yollar kesildi. Musul naibi Kaymaz sulhu sağladı." demiştir. c. 42, s. 220.

¹³² Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler, s. 145.

Kürtlerin eşkıyaları birleşerek Kilikya havalisini istila ettiler. Ayas'a kadar ilerleyerek burayı yakıp yağma ettiler."¹³³

Sonuç

Kürtler çoğunlukla Kuzey Irak, İran'ın doğusu ve Azerbaycan'da yaşamış bir kavimdir. Hz. Ömer döneminde Kürtler Müslüman olmaya başlamış ve zaman içinde İslam toplumunun bir parçası haline gelmiştir. Kürtler Gazneliler devrinde Gazne ordusunda paralı askerlik yapmıştır. Selçuklular, ilk defa Gaznelilere karşı savaşırken Gazne ordusundaki Kürtlerle karşılaşmıştır. Ancak Selçukluların Kürtlerle asıl münasebetleri Oğuzlar'ın Horasan'a girmesiyle başlamıştır. Büyük çoğunluğu Selçuklulardan kopuk olan ve göçebe yaşayan Oğuzlar Horasan'dan İran'a doğru ilerlemeye başlayınca Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı kasaba ve şehirlere girmiştir. Oğuzlar'ın bölgeye girişiyle birlikte Kürtlerin de aralarında bulunduğu diğer bölge halkları arasında çatışmalar meydana gelmiştir. İbrahim Yınal'a bağlı Selçuklu birlikleri kısa zamanda İran'ı ele geçirmiş ve yarı özerk olarak yaşayan Kürt hanedanlarını Selçuklu hâkimiyeti altına almıştır. Hatta bazı Kürt aşiret ve hanedanlar Selçuklularla ittifak yaparak diğer Kürt aşiretlere karşı Selçuklularla birlikte savaşmıştır.

Selçuklular Horasan'a girdiği zaman onlara karşı koyacak yegâne siyasi güç Şii Büveyhoğullarıydı. Şii Büveyhoğulları Abbâsileri egemenliği altına almış, Fatimilerle ittifak yapmış ve Kürt hanedanların hemen tamamını kendine bağlamıştı. Kürt hanedanların başına kimin geçeceğine ve Kürtlerin ne kadar vergi vereceklerine Büveyhoğulları karar veriyordu. Irak, İran, Cebel ve Diyarbakır çevresi dahil Şii Büveyhilerin egemenliği altındaydı. Bölge halkları istemeden de olsa Büveyhilere tâbi olmuştu. Kürtler, Ehl-i Sünnet olmalarına rağmen aşiret kavgaları yüzünden zayıf düşmüş ve siyasal olarak Şii Büveyhilerin hâkimiyetini kabul etmişlerdi. Yani Kürt hanedan ve aşiretlerin tamamı Selçuklulardan önce Şii Büveyhoğullarına bağlıydı. Hatta zaman zaman Büveyhiler ordularını bile Kürtlerden oluşturmayı tercih etmişti.

Selçukluların Sünni olmaları, Abbâsi halifelerini himaye etmeye çalışmaları Büveyhoğullarıyla Selçukluları karşı karşıya getirmiştir. Buna karşılık Şii Büveyhoğulları İran, Kafkasya ve Mezopoyamya'da Selçuklu fetihlerini durdurmak ve Selçuklu hâkimiyetini kırmak için Selçuklulara karşı Kürtleri desteklemiş, Selçuklu karşıtı ittifaklar kurmuş ve Kürtleri siyasi ve dini çıkarları için kullanmıştır. Bu durum Selçukluları ve Kürtleri siyaseten karşı karşıya getirmiştir.

Azerbaycan stratejik olarak önemli bir ülkedir. Oğuzlar İran, Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya geçmiştir. İbrahim Yınal ve Tuğrul Bey döneminde Selçuklular Azerbaycan'ı fethederek Kürt hükümdarı Vahsudan'ı Selçuklulara bağlamış ve

¹³³ Gregory Abu'l- Farac, Abu'l- Farac Tarihi, c. II, s. 602- 608.

Azerbaycan'ı hem askeri hem siyasi üs olarak kullanmıştır. Oğuzlar, İran ve Horasan'da ilerlerken, Hasnavi, Annazi, Revâdî ve Hezbâni gibi Kürt aşiret ve hanedanlar Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Kürtlerin Selçuklu hâkimiyetine girmesinde Kürt aşiretlerin çoğu zaman Selçuklu Devletini desteklemesi ve hatta Selçuklularla iş birliği yapmaları etkili olmuştur. Öte yandan Oğuzlar, Hakkâri üzerinden Musul civarına geçmek isteyince Hakkâri çevresindeki Kürt aşiretlerle şiddetli savaflara girmiştir. Musul ve çevresi zorlu bir mücadeleden sonra Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir. Böylece Selçuklular Anadolu'nun güneyinde ve doğusunda hâkim olan Mervânileri çepeçevre kuşatmıştır. Şii Büveyhoğulları, Selçuklular tarafından yıkılınca Mervâniler Tuğrul Bey döneminden itibaren Selçuklular adına hutbe okutmuş ve Selçukluların vassalı olmuştur.

Şüphesiz Kürtlerin kurduğu devlet ve hanedanlar içinde en önemlisi Mervânilerdi. Mervâniler Kürtlerin kurduğu tek uzun ömürlü ve en verimli devlettir. Mervânilerle birlikte Müslüman Kürtler Zagros dağlarının doğusundan batıya yani Anadolu'ya gelmiştir. Ayrıca zaman içinde Musul civarındaki Kürtler de Diyarbakır çevresine geçmiş ve Anadolu'ya yerleşmiştir. Böylece 980' li yıllardan itibaren Anadolu'da Müslüman Kürt varlığı teşekkül etmiştir.

Selçuklu ordusu tek bir etnik topluluktan oluşmamış farklı etnik ve dini grupları bünyesinde barındırmıştır. Selçuklu ordusunda Müslüman Kürt askerler de bulunmuştur. Sultan Alparslan, Tuğrul Bey döneminde belirlenen siyaseti sürdürmüş ve Kürt emir ve hanedanlarla iyi ilişkiler kurmuştur. Mesala Malazgirt savaşı öncesi Fadlun'u Selçuklulara bağlamış ve Kafkasya valisi olarak atamıştır. Ayrıca Şebenkâre Kürtlerini Selçuklulara bağlamıştı. Sultan Malazgirt Savaşı öncesinde Diyarbakır'a giderek Mervânî emirliğinin işleriyle doğrudan ilgilenmiş, hanedan içindeki çatışmalara müdahale etmiş ve Emir Said'e karşı Emir Nizamettin'in yönetimini desteklemiştir. Bir kısım tarihçilerin rivayetlerine göre Malazgirt Meydan Savaşında 10.000 Kürt askeri Alparslan'ın safında, Müslümanların yanında Bizans İmparatorluğuna karşı savaşmıştı. Selçukluların Malazgirt'teki başarıları ve Kafkasya'nın Selçuklu hâkimiyetine girmesi; Kafkasya, İran ve Anadolu'daki Kürt hanedanların Selçuklu egemenliğine girmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca Anadolu'nun İslamlaşma süreci Hz. Ömer döneminde başlamıştı. Anadolu'nun fethi Mervâniler döneminde devam etmiş ve Selçuklularla birlikte Anadolu İslam coğrafyasının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Sultan Melikşah eski Mervânî veziri Emir Cehir'i Mervânileri kendine bağlamakla görevlendirmiş ve askerleriyle desteklemiştir. Son Kürt emirliği de bu şekilde Selçuklulara bağlanmıştır. Sultan Melikşah vefat ettiği zaman Diyarbakır halkı Sultan Sencer'in hâkimiyetini talep etmiş ve Mervânilerin tekrar iktidar olmasına mücadele etmemiştir. Sultan Sencer Diyarbakır'a gelemeyince Diyarbakır eşrafı Tacettin Tutuş'u şehre davet etmiştir. Sultan Tutuş, Mervânilerin egemen olduğu

coğrafyanın tamamını hakimiyeti altına almış ve bölgede Selçuklu egemenliğini sürdürmüştür.

Sultan Sencer devrinde İran'ın doğusunda Kürdistan adıyla bir eyalet kurulmuş, sultanın yeğeni Süleyman Şah Ayba buraya vali olarak tayin edilmiş ve Bahar şehri bu eyaletin merkezi olmuştur. Sultan Sencer, Hakkâri, Zevzan ve Beşneviyye Kürtlerinin çıkardığı isyanları bastırmıştır. Aynı şekilde Sultan Mahmut Kürtlerin egemen olduğu dağlık bölgeleri hakimiyeti altına almış ve Kürtlerin kalelerini fethetmiştir.

Selçuklu Devleti parçalanınca atabeylikler ve beylikler Selçuklu Devleti'nin varisi olarak Selçukluların varlığını ve siyaset anlayışını sürdürmüştür. Zengiler, Sökmenler ve Artuklular Kürtlerin de yaşadığı bölgelerde siyasi hâkimiyetlerini yeniden kurmuştur.

Selçuklular, Kürtlerle karşılaştıkları ilk devirlerden itibaren açık bir çatışmaya girmek yerine İslam kardeşliği unsurunu öne çıkarmıştır. Hristiyan Ermenilere ve Bizans'a karşı Müslüman Kürtlerle ittifaklar yapmıştır. Selçuklular ayrıca Kürt aşiretler arasındaki ihtilaflardan yararlanarak kendilerine yakın kimi emir ve aşiretleri iş başına getirmiş ve hâkimiyetleri altına almıştır. Selçuklular, Kürtlerin askeri güç ve birikimlerinin farkında oldukları için ordularında Kürt askeri bulundurmaya itina göstermiş ve başarılı Kürt emir ve valileri devlet yönetiminde istihdam etmiştir. Selçuklu devlet yapısı da ordusu gibi tek bir etnik bir unsura dayanmadığı için İslam kardeşliği temelinde Türkler ve Kürtler Selçuklu ülkesini birlikte yönetmişlerdir Ancak zaman zaman bazı Kürt aşiretlerin yağmacı ve isyancı tutumlarına karşı da sert tepki gösterilmiştir.

Şurası kesin ki Selçuklular Orta Asya'dan Orta Doğu'ya gelince bölgenin kaderi kökten değişmiştir. Orta Doğu olarak bilinen coğrafyanın siyasi yapısı yeniden şekillenmiş, güçlü bir Selçuklu Devleti yaklaşık iki yüzyıl bölgenin hâkimiyetini elinde tutmuş ve bölgeyi yönetmiştir. Orta Doğu'nun dini yapısı büyük oranda değişmiş, Kafkasya ve Anadolu'da Hristiyan hâkimiyeti büyük oranda zayıflamış ve Müslümanlar ön plana çıkmıştır. Özellikle Küçük Asya olarak bilinen Anadolu yeni devletin ve medeniyetin merkezi olmaya başlamıştır. Bölgenin mezhebi yapısı da değişmiştir. Yani yüzyıldır Mısır ve İran'da devam eden Şii hâkimiyeti sona ermiştir. Buna ilave olarak bölgede egemen olan etnik güç de el değiştirmiştir Arap ve Farsların hükmettiği coğrafyaya Selçuklular egemen olmuş ve Selçukluların Orta Doğu'da kurduğu dini ve etnik yapı uzun zaman varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKLAR

- AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-nâme* (Haz. E. Merçil), İstanbul 1977.
- AĞACANOV, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, (Çev. E.N. Necef- A. R. Annaberdiyev), İstanbul 2006.
- AĞACANOV, S. Grigoreviç, *Oğuzlar*, (E. N. Necef- A. Annaberdiyev), İstanbul 2004.
- ALİ MUHAMMED SALLÂBÎ, *Devlet'i Selâçika*, Beyrut 2007.
- Batur, D. Ahsen, *Kürdoloji Yalanları*, İstanbul 2011.
- BROSSET, Marie F. , *Gürcistan Tarihi*, (Haz. Erdoğan Merçil), Ankara 2003.
- EBU ABDULLAH MUHAMMED EL- AZİMÎ, *Azimî Tarihi*, (Haz. Ali Sevim), Ankara 1988.
- EBU'L- HÜSEYN MUHAMMED İBNİ AHMED İBNİ CÜBEYR EL-KİNANİ, *Rihlet-i İbn Cübeyr*, Beyrut 1986.
- EBU'L- FAZL BEYHÂKÎ, *Târihi Beyhâkî*, Beyrut 1982.
- EBU'L- ÂLÂ EL- MEVDUDÎ, *Selçuklular Tarihi*, (Ter. A. Genceli), c. I, Ankara 1971.
- EL-MUKADDESİ, Ahsen 'üt- *Tekâsim fi Marifet'il- Ekâlim*, Dımışk, 1980.
- EL- UTBÎ, *The Kıtab-ı Yamını*, (Çev. J. Reynolds), Londra ?
- EPREHEM- ISA YOUSIF, *Süryâni Vakanüvisler*, (Çev. M Aslan), İstanbul 2009.
- GREGORY ABU'L- FARAC, *Abu'l- Farac Tarihi*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), c. I, Ankara 1999.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *DİA Diyarbakır*, c. 9, İstanbul 1994.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ, *Tarihi Güzîde*, (Tahkik, Abdülhüseyn Nevai), Tahran 1381.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ, *Nüzhet'ül- Kulûb*, (Çev. G. Le Strange) Leyden, 1919.
- İBN BELHÎ, *Farsnâme*, (Edited By G. LE Strange- R. A. Nicholson), London 1921.
- İBNÜ'L- EZRAK, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, (Çev. M. Emin Bozarıslan), İstanbul 1990.
- İBNÜ'L- ESİR, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Çev. A. Özeydın), c. 9, İstanbul 1987.
- İBN HALDUN, *Tarihi İbn Haldun*, c. 3, 4, Beyrut, 1971.
- İBN KESİR, *El- Bidâye ve'n-Nihâye*, (Çev. M. Keskin), c. 11, İstanbul 2000.
- İBN-İ MİSKEVEYH, *Tecârib el- Ümem*, c. 7, Kahire 1916.
- İBN TAĞRİBERDÎ, *En- Nücum Zâhire fi Mülûk ve'l-Kâhire*, c. 1.

- KEMÂLEDDİN İBN-İ ADİM, *Buğye et-Taleb fi Tarihi Haleb*, (Haz. A. Sevim), Ankara 1976.
- KERİMÜDDİN AKSARAYİ, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, (Çev. M. Öztürk), Ankara 2000.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kürtler*, Ankara 1964.
- KÖYMEN, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. I, Ankara 1993.
- MUHAMMED EMİN ZEKİ BEG, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (Çev. Komisyon), İstanbul 2011.
- LAZEREV, M. S. - Mihoyyan Ş. X, *Kürdistan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kale), İstanbul 2010.
- MUHAMMED ABDÜLAZİM YUSUF EBU'N NASR, *Selaçika Tarihuhum es- Siyasi ve'l- Askeri*, 2001.
- MİNORSKY, V. , *Kürtler ve Kürdistan*, (Tercüme Komisyon), İstanbul 1996.
- NÂSİR-I HÜSREV, *Sefernâme*, (Çev. A. Tarzı), İstanbul 1950.
- NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetnâme*, (N. Bayburtlugil), İstanbul 1987.
- PESELLOS, Mikhail, *Mikhail Pselles'un Khronographias'sı*, (Çev. Işın Demirkent), Ankara 1992.
- RİPPER, Thomas, *Diyarbakır Merwanileri* (Çev. Bahar Ş Fırat), İstanbul 2012.
- SADRUDDİN ALİ EL- HÜSEYNİ, *Ahbârüd-Devleti's- Selçukiyye*, (Çev. N. Lugal), Ankara 1999.
- SEVGEN, Nazmi, *Türk Beylikleri*, TKAE yayınları, Ankara 1982.
- SİBT İBNÜ'L- CEVZİ, *Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular*, (Ter. A. Sevim), Ankara 2011.
- SİBT İBN'ÜL- CEVZİ, *Muntazam*, Beyrut, c. 6.
- SÜMER, Faruk, *Safavî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, İstanbul 1992.
- ŞEMSEDDİN EBU ABDULLAH B. KAYMAZ EZ- ZEHEBİ, *Siyer-i Âlâm ve'n- Nübelâ*, (Tahkik, Ş. Arnavut), c. 42.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Selahattin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul 1983.
- TANERİ, Aydın, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler*, Ankara 1983.
- TUFANTOZ, Abdurrahim, *Ortaçağ' da Diyarbakır (Mervanoğulları)*, Ankara 2005.

-
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, İstanbul, 1980.
- TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 2004.
- URFALI MATEOS VAKAYİ-NÂMESİ VE PAPAZ GRİGOR'UN ZEYLİ, (Çev. H. D. Andriasyan), Ankara 2000.
- YAKUT EL- HAMEVÎ, Mu'cem'ül- Büldan, (Tahkik Nâşirûn), Dar'us sadr, c. 4, Beyrut 1957.
- YAZICIZÂDE ALİ, Tevârih-i Âl-i Selçuk, (Haz. A. Bakır), İstanbul 2009.
- YİNANÇ, Mükremin Halil, Selçuklular Devri, İstanbul 1944.